

РЫЦАР СУМЛЕННЯ І СВАБОДЫ

Уладзімір Караткевіч — адна з самых яркіх постацей беларускай літаратуры XX ст. Ён плённа працаваў як паэт, прэзік, драматург, публіцыст, літаратурны крытык, перакладчык і кінасцэнарыст.

Асаблівая заслуга Уладзіміра Караткевіча перад беларускай літаратурай у распрацоўцы гістарычнай тэматыкі. Письменнік узяў шырокія пласты нацыянальнай гісторыі, перадаў дух мінулых эпох, стварыў адметныя характары, раскрыў багаты духоўны свет сваіх герояў і звязаў іх асабісты лёс з лёсам народным. У Беларусі ён выканаў тую гістарычную місію, што Вальтэр Скот у Англіі, Ген-рык Сянкевіч у Польшчы, Алоіс Ірасек у Чэхіі.

Уладзімір Караткевіч шмат зрабіў для развіцця адраджэнскіх ідэй, для абуджэння нацыянальнай свядомасці беларусаў. Яго творчасць вызначаецца рамантычнай акрыленасцю, высокай мастацкай культурай, патрыятычным пафасам, значнай пазнавальнасцю і гуманістычным гучаннем.

Нарадзіўся Уладзімір Сямёнавіч Караткевіч 26 лістапада 1930 г. у Оршы. Бацька Сямён Цімафеевіч працаваў інспектарам па бюджэце ў Аршанскім фінансавым адзеле. Маці Надзея Васільеўна скончыла Марыінскую гімназію ў Магілёве, некаторы час працавала вясковай настаўніцай каля Рагачова. Бацька цудоўна спяваў, маці добра ведала сусветную культуру. Адказваючы на пытанні анкеты, падрыхтаванай Таццянай Шамякінай, письменнік адзначыў, што і яго сваякі «былі людзі спявучыя, вельмі музычныя, многія з добрымі галасамі, з апавядальным талентам». Продкі Караткевіча — шляхецкага роду, паходзяць з беларускага Прыдняпроўя.

¹ Падрабязней — у артыкуле «Радавод Уладзіміра Караткевіча» на с.429.

Чыгтаць навучыўся ў тры з паловаю гады, а пісаць трохі пазней. Ствараць вершы пачаў гадоў у шэсць. Потым спрабаваў пісаць апавяданні, якія сам жа ілюстравалі. Быў ад прыроды адораны, добра малываў, меў абсалютны музычны слых.

У чэрвені 1941 г. пасля заканчэння трох класаў школы паехаў у Маскву да старэйшай сястры Наталлі, якая там вучылася ў адной з вышэйшых навучальных устаноў. Быў спачатку ў Маскве, потым на Разаншчыне, потым на Урале, у наваколлі Кунгура. Некалькі разоў уцякаў з інтэрната на фронт. Доўгі час не ведаў, дзе бацькі. Праз матчыну сястру Яўгенію Васільеўну, якая жыла з мужам на Далёкім Усходзе, даведаўся, што бацькі ў Арэнбургу. У жніўні 1943 г. сястра Наталля з вялікімі цяжкасцямі прывезла хлопчыка да іх. У Арэнбургу скончыў шосты клас. Потым разам з маці трапіў у нядаўна вызвалены Кіеў, дзе некаторы час жыў у матчынай сястры Яўгеніі Васільеўны, якая з мужам пераехала туды. Амаль праз трыццаць гадоў, восенню 1972 г., ён закончыў адзін з самых аўтабіяграфічных сваіх твораў — аповесць «Лісце каштанаў», навеяную ўспамінамі пра той час.

У 1944 г. вярнуўся з бацькамі ў вызваленую Оршу. Хлопчык зведаў голад, холад і ўсе нястачы першых пасляваенных гадоў. Як згадаў у аўтабіяграфіі «Дарога, якую прайшоў» (1964), іншы раз тады было так холадна, «што часам хацелася памерці, абы толькі цябе пахавалі ў печцы». Змясціў на старонках школьнага рукапіснага часопіса «Званочак» некаторыя свае вершы, а таксама прыгодніцкую аповесць «Загадка Неферціці», напісаў шэраг апавяданняў і арты- кулаў. Пазней пісьменнік з удзячнасцю згадаў настаўніцу рускай мовы і літаратуры Кацярыну Іванаўну Грыневіч, якой паказаў некаторыя свае вершы і якая падтрымала яго.

Важным этапам у жыцці Уладзіміра Караткевіча стала вучоба ў 1949—1954 гг. на філалагічным факультэце Кіеўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Тараса Шаўчэнкі. Для яго гэта быў час пошукаў і станаўлення як асобы і творцы. Летам 1950 г. напісаў у Оршы першы варыянт аповесці «Дзікае паліванне караля Стаха». 29 ліпеня 1951 г. у аршанскай раённай газеце «Ленінскі прызыў» былі надрукаваны яго вершы «Здесь будет канал» і «Якубу Коласу» (адпаведна на рускай і беларускай мовах). Ужо на пачатку творчага шляху Караткевіч звярнуўся да мінуўшчыны і фальклору, што выявілася ў казках «Лебядзіны скіт», «Вужыная каралева», «Казка пра Пятра-разбойніка», «Надзвычайная котка» (пазнейшая назва «Чортаў скарб»), вершах «Машэка», «Якуб Ваўкалака», апавяданні «Паля-шук», якія пад назвай «Казкі і легенды маёй Радзімы» даслаў летам 1952 г. на ацэнку Якубу Коласу. Тады ж напісаў некалькі цікавых навуковых даследаванняў, збіраўся стаць літаратуразнаўцам.

У 1954—1956 гг. працаваў настаўнікам у вёсцы Лесавічы Тарашчанскага раёна Кіеўскай вобласці. Вясной 1955 г. здаў экзамены кандыдацкага мінімуму і, як згадаў пазней у аўтабіяграфіі «Дарога, якую прайшоў», «пачаў быў пісаць дысертацыю пра паўстанне 1863 г. ва ўсходнеславянскіх і польскай літаратурах, але прыйшлі іншыя інтарэсы: з'явілася задумка аб рамане на тую самую тэму».

Пераломны для Уладзіміра Караткевіча стаў 1955 год, калі ў часопісе «Польмя» (№ 7) быў надрукаваны яго верш «Машэка», а ў кнізе «Янка Купала. Зборнік матэрыялаў аб жыцці і дзейнасці паэта» змешчаны нарыс «Вязынка».

Гэтыя публікацыі акрылілі маладога творцу. Яго заўважылі ў Саюзе пісьменнікаў Беларусі. У верасні 1955 г. удзельнічаў у Шос-тай рэспубліканскай нарадзе маладых пісьменнікаў у Мінску, дзе высокая ацанілі яго вершы. Уладзімір Караткевіч выношваў значныя творчыя задумы. Марыў напісаць творы, якія склалі б сто тамоў. Ся-род іх павінны былі быць і цыкл невялікіх апавесцей пра гісторыю беларускай шляхты, і эпопея «Век» з пятнаццаці раманаў, якая павінна была ахапіць гісторыю Беларусі з 1860 г. да сучасных яму дзён. Многае, што задумаў у юнацкія гады, пісьменнік здзейсніў.

Нагхнёна і плённа Уладзімір Караткевіч працаваў у другой палове 1950-х гг. Знаходзіў час для творчасці ў 1956—1958 гг., калі настаўнічаў у 8-й школе Оршы. У сакавіку 1957 г. закончыў п'есу «Млын на Сініх Вірах», у канцы мая — апавесць «У снягах драмае вясна», надрукаваў у перыядыцы шматлікія вершы. У 1958 г. выдаў зборнік вершаў «Матчына душа», закончыў апавесці «Дзікае паляванне караля Стаха» і «Цыганскі кароль», напісаў шмат вершаў і апавяданняў.

У 1958—1960 гг., падчас вучобы на Вышэйшых літаратурных курсах у Маскве, напісаў кнігу паэзіі «Вячэрняя ветразі» (1960), некалькі апавяданняў і апавесць «Сівая легенда». Разам з напісанай раней апавесцю «Цыганскі кароль» гэтыя праязныя творы скла-лі трэцюю яго кнігу «Блакiт і золата дня» (1961). У Маскве быў задуманы раман «Леаніды не вернуцца да Зямлі». На Вышэйшых літаратурных курсах захапіўся кіно. Пачаў працаваць над сцэнарыямі. У 1960—1962 гг. вучыўся ў Маскве на Вышэйшых сцэнарных курсах. Масква, як і Кіеў, істотна паўплывала на фармаванне Караткевіча як асобы і мастака. У 1963 г. пераязджае на сталае жыт-харства ў Мінск.

Уладзімір Караткевіч прыйшоў у літаратуру ў другой палове 1950-х — пачатку 1960-х гг., у спрыяльны час, на хвалі грамадскага абнаўлення, выкліканага так званай хрушчоўскай адлігай. Ён арганічна засвоіў вопыт беларускай і сусветнай культуры. І змог ска-заць сваё, адметнае слова, істотна ўзбагаціў беларускую літаратуру

ў ідэйна-тэматычных і жанрава-стылёвых адносінах, напоўніў яе інтэлектуальным і філасофскім зместам. Меў энцыклапедычныя веды, быў таленавітым мастаком, цудоўным спеваком, выдатным апавядальнікам, здольным артыстам, нястомным вандроўнікам. Моцна любіў Беларусь.

Першыя друкаваньы вершы Уладзіміра Караткевіча заўважыла і высока ацаніла крытыка. Былі, праўда, і нападки. Напрыклад, у шэ-рагу матэрыялаў, змешчаных у 1957 г. у аршанскай газеце «Ленінскі прызыў», яго вершы асуджаліся, асабліва за гістарычную тэму.

Як значную падзею ў тагачасным літаратурным жыцці крытыка ацаніла выхад зборніка «Матчына душа», адзначыла талент, самабытнасць і арыгінальнасць паэта, непаўторнасць яго стылю. Праўда, асобныя крытыкі дакаралі за кніжнасць, ускладненасць, захапленне гістарычнай тэматыкай і недастатковую ўвагу да сучаснасці.

Раннія вершы Уладзіміра Караткевіча вызначаліся моцным патрыятычным пафасам, сувяззю з народнай творчасцю і гісторыяй, спалучэннем эпічнасці, баладнасці з эмацыянальнасцю і лірызмам («Машэка», «Балада пра паўстанца Ваўкалаку», «Заяц варыць піва», «Калумбы зямлі нязнамай», «Матчына душа», «Паўлок Баграм»). Паэт жывіў думкай пра непарывную павязь уласнага лёсу з лёсам Беларусі. Для яго, ужо на пачатку творчага шляху, характэрнымі былі такія вызначэнні, як «мой чароўны беларускі край, Бацькаўшчына светлая мая!» (верш «Бацькаўшчына»), такія сцвярджэнні, як «ўсе шляхі прыводзяць не да Рыма, а да родных вербаў і бяроз» (верш «У дняпроўскіх хвалях, бы ў калысцы...»). Найвышэйшае прызначэнне і абавязак чалавека і мастака ён бачыў у служэнні роднай зямлі. У вершы «Матчына душа» паэт сцвярджаў, што праз казкі, легенды і паданні ён павінен перадаць «барацьбу і пакуты народа, неўміручую душу яго». У вершы «Паўлок Баграм» развагі пра трагічны лёс паэ- та напаяўняў эмацыянальнымі зваротамі да Беларусі, думкамі пра яе гістарычныя шляхі, заклікам да яе абуджэння і волі.

Паэзія Уладзіміра Караткевіча 1950-х гг. гучала па-маладому шчыра і эмацыянальна. Яна вызначалася знешнім эпічным спако- ем і ўнутранай напружанасцю. Журботныя і трагічныя матывы яго лірыкі ўраўнаважваліся светлымі і чыстымі пачуццямі, выкліканымі любоўю да Бацькаўшчыны, захапленнем яе прыгажосцю, верай у яе лепшую будучыню. Аптымістычны, жыццесцвярджальны па- фас надаваў асаблівую чароўнасць яго вершам. У творчасці паэ- та спалучаліся баладнасць, жартоўнасць, дакладнасць, яскравасць малюнкаў навакольнага свету і казачнасць, умоўна-фантастычная вобразнасць. Ён перадаваў самыя тонкія адценні душэўнага ста- ну лірычнага героя, поўніўся пантэістычным яднаннем з прыродай,

абаліраўся на літаратурны вопыт, выкарыстоўваў набыткі фальклору і міфалогіі, пісаў вершы патрыятычныя, загляблена-філасафічныя, інтымныя.

Уладзімір Караткевіч часта звяртаўся ў паэзіі да сусветна вядомага твораў жывапісу, музыкі, дойлідства, да біблейскіх і антычных сюжэтаў, вобразаў і матываў («Дзіва на Нерлі», «Прарок Геронім Босх», «Самсон»). Праецыруючы іх на беларускі культурна-духоўны вопыт («Трызненне мужыцкага Брэйгеля»), выяўляў уласныя глыбока патрыятычныя і гуманістычныя пачуцці.

У 1969 г. выдаў арыгінальны зборнік паэзіі «Мая Іліяда». Прыкметнай з’явай у беларускай літаратуры стала і апошняя кніга паэта «Б’ю. Ёсць. Буду.», якая выйшла ў 1986 г. пасля яго смерці (памёр 25 ліпеня 1984 г.). Уладзімір Караткевіч — яркі і таленавіты беларускі паэт. Яго паэзіі 1960—1970-х і апошніх гадоў жыцця ўласцівы рамантажная ўзнёсласць і грамадзянская страснасць, асацыятыўная вобразнасць і глыбіня зместу, пранікнёны лірызм і філасафічнасць, патрыятычнае гучанне і гуманістычная скіраванасць.

Патрыятычным пафасам прасякнуты вершы «Скарына пакідае радзіму», «Нявесце Каліноўскага», «Багдановічу». Канкрэтныя гістарычныя асобы ў Караткевіча — змагары і пакутнікі за народнае шчасце, асобы выключныя і незвычайныя. Яны мужныя, любяць свабоду, непрымірыммыя да зла, прыгнёту і дэспатызму. У вершы «Багдановічу» паэт сцвярджаў:

Бо як ёсць у народа такія —
Не загіне давеку народ.

Уладзімір Караткевіч арыгінальна асэнсаваў біблейскі вобраз у «Баладзе аб трыццаці першым сярэбраніку». Высокую культуру мыслення, арыгінальны падыход паэта да твора мастацтва, яго ўменне засяродзіцца на ўсеагульным і адначасова зямным, натуральным, чалавечным у чалавеку выявіў верш «Безгаловая Венера». У вершы «Таўры» ён як «паэт з беларускіх узгоркаў сініх» задумаўся над уласным лёсам, будучыняй свайго народа і ўвогуле над будучыняй чалавецтва.

Патэтычна і ўрачыста выявіў гонар за сваю зямлю і яе людзей у вершы «Беларуская песня»:

Дзе мой край?

Там, дзе людзі ніколі не будуць рабамі,
Што за поліўку носяць ярмо ў безнадзейнай турме,
Дзе асілка-хлапцы маладымі ўзрастаюць дубамі,
А мужчыны, як скалы, — ударыш, і зломіцца меч.

Непаўторна раскрыўся Уладзімір Караткевіч у інтымнай лірыцы. Паэт імкнуўся спазнаць таямніцу і загадку кахання, услаўляў яго веліч і неўміручасць. Лірычны герой вершаў Караткевіча — маральны максіmalіст, асоба інтэлектуальна і духоўна багатая. Калі ён кахае, то шчыра, адкрыта і ўсёй душою. Рамантычны характар мыслення ўзмацняў драматычнае гучанне многіх вершаў.

Уладзімір Караткевіч звяртаўся да рамантычнай паэтыкі з яе павышанай экспрэсіўнасцю і напружанасцю, яркімі і кантраснымі вобразамі, выкарыстоўваў сілаба-танічныя і танічныя памеры, выяўляў прыхільнасць да дольніка — віду танічнага верша, своеасаблівай пераходнай формы ад сілаба-танічнай да танічнай сістэмы вершавання. З гадамі яго верш набываў філасофскі характар.

Маральна-філасофскі роздум паэта пра сэнс людскога існавання, пра сваё месца ў сусвеце раскрыўся ў вершы «Дэман». У даверлівай гутарцы з дэманам, які выступае як яго дваінік і міфічны дух, аўтар спрабуе знайсці адказы на балючыя пытанні, якія яго хвалююць. Паэт разумее, што шлях да ісціны цяжкі і небяспечны. Праз пакуты, змаганне і любоў можна наблізіцца да ідэалу, зведаць хвіліны духоўнага ачышчэння, адчуць боль і радасць жыцця.

У паэтычным творы «Бекеш, або Ода Ерасі (Балада 1555 года)» паэт прамаўляў:

Ерась, вялікая маці ўсіх народаў вялікіх,
Выратуй сына свайго, што не будзе быдлець спакваля.

Такое выказванне было характэрнае для Уладзіміра Караткевіча, які выступаў супраць паньлага прагматызму і дагматыкі, крытыкаваў агульнапрызнаныя ісціны, адстойваў жывы і неспакойны людскі дух, які знаходзіўся ў няспынных пошуках, з'яўляўся рухавіком прагрэсу і абнаўлення.

Паэзія Уладзіміра Караткевіча з'яўляецца элегічна-лірычнай, драматычнай і нават трагічнай. Але яна ніколі не была эмпірычнай і халоднай. Шмат у ёй святла і радасці. Дасканалым гімнам дружбе і жыццю з'яўляецца малая паэма «Віно дажджоў», твор лёгкі, свабодны, іскрысты і разам з тым цэласны і гарманічны.

Сцвярдзеннем уласнай велічы, магутнасці і несмяротнасці, далучанасці да лёсу людскога прасякнуты верш «Быў. Ёсць. Буду...»:

Быў. Ёсць. Буду.
Таму, што заўжды, як пракляты,
Жыву бяздоннай трывогай,
Таму, што сэрца маё распята
За ўсе мільярды двухногіх. <...>

За ўсіх, хто крывёю піша
Ў нязгодзе
З рабства подлай дарогай,
Хто за Край Свой Родны, за ўсе Народы
Паўстане нават на Бога.

Верш вызначаецца тыранаборствам, праметэізмам. Ад любові да асобнага чалавека, ад любові да роднай зямлі паэт уздымаўся да ўсясветнай любові. І гэта была не дэкларацыя, а глыбока выпакутаваная думка, заснаваная на ўласным жыццёвым і творчым вопыце. Працягваючы традыцыі М. Багдановіча (верш «Народ, Беларускі Народ!..»), невыпадкова ён словы «Край Свой Родны», «Народы» напісаў з вялікіх літар.

Плённа распрацоўваў паэт гераічны эпас у «Паэме пра явар і каліну», дзе выкарыстаў фальклорны сюжэт пра свякроў, якая атруціла нялюбую нявестку, і пра закаханых, якіх не разлучыла нават смерць. Да гэтага сюжэта ён падышоў па-свойму, асэнсаваў яго не толькі ў псіхалагічна-бытавым і маральным, але і ў нацыянальна-гераічным плане. Гэты твор можна судзіць з французскім рыцарскім раманам «Трыстан і Ізольда» і яго вядомымі варыянтамі на заходнеўрапейскіх мовах.

Уладзімір Караткевіч славіў свой народ, верыў у яго неўміручасць: «Будзе давеку наш мужны і мудры, вялікі народ» (верш «Надпіс на камені над крыніцай»). Ён жыў трывогамі і радасцямі роднай зямлі. У вершы «На Беларусі Бог жыве» з любоўю пісаў:

«На Беларусі Бог жыве», —
Так кажа мой прости народ.
Тую праўду сцвярджае раса ў траве І
адвечны зор карагод. Тую праўду
сцвярджае
Упартасць хваль,
І продкаў запавет,
І мовы залатая сталь,
І нашых дум сусвет. <...>
А няма нідзе
Вярнейшых сяброў
І прыгажэйшых жанчын.
Гэта край раскрытых душ і дзвярэй,
Гэта край —
Твой дом і сабор...
Ў нас дваццаць з лішнім тысяч рэк,
Адзінаццаць тысяч азёр.

Нам ёсць што піць,
З падмосткаў ліць,
Чым палі свае акрапіць,
А як давядзе, то ёсць нам дзе
І ворага ўтапіць.<...>

І пра тое кожны пяе салавей
Росным кветкам у роднай траве:
«На Беларусі Бог жыве», —
І няхай давеку жыве.

У першай палове 1980-х гг. умудроны жыццёвым вопытам паэт у
вершы «Бог пайшоў. Жыццё ідзе пад кручу...» прамовіў:

Ёсць замест прыватнай неўміручасці —
Бессмяротнасць нашы тваёй.

Пранікнёнасцю і глыбінёй думкі вызначаецца апошні верш
Уладзіміра Караткевіча, напісаны 19 чэрвеня 1984 г. да 60-годдзя Ва-
сіля Быкава:

Час стагоддзі, як касой, сцінае,
Веры, царствы, догмы йдуць да ценяў...
Ўсё мінае — Гонар не мінае,
Бо народжаны адным сумленнем.

Калі сонца выбежца з туману,
Толькі іх і ўспомніць хор народаў,
Воінаў сваіх, святых і зраненых,
Рыцараў сумлення і свабоды.

Гэтыя словы добра выявілі таксама сутнасць самога Уладзіміра
Караткевіча, які і ў жыцці, і ў літаратуры быў рыцарам сумлення і
свабоды, рыцарам роднай Беларусі.

Шырокае прызнанне як на Беларусі, так і далёка за яе межамі
прывнесла Уладзіміру Караткевічу яго проза.

Прыход у беларускую літаратуру такога пісьменніка, як Уладзімір
Караткевіч, быў заканамерны і абумоўлены працэсам развіцця самой
літаратуры, а таксама патрэбамі грамадскага і духоўнага жыцця таго часу,
калі жыў мастак. Яшчэ на пачатку XX ст. Янка Купала, Якуб Колас,
Максім Багдановіч, Максім Гарэцкі, Вацлаў Ластоўскі востра адчулі,
што літаратура не змога паўнакроўна развівацца, калі не асвоіць
мінуўшчыну свайго народа.

І ў далейшым родная гісторыя прыцягвала ўвагу Міхася Зарэцкага, Кузьмы Чорнага, Юркі Вішчбіча, Язэпа Дылы, Барыса Мікуліча і многіх іншых беларускіх пісьменнікаў. Аднак не ўсё задуманае яны маглі здзейсніць у часы таталітарнага рэжыму. Таму да пачатку 60-х гг. XX ст. для беларускай прозы былі прымальныя словы Максіма Танка, які ў 1936 г. у «Лістках календара» пісаў: «А пакуль што нескранутай цаліной у нас ляжыць гістарычная тэма, чакаючы свайго Вальтэра Скота, Сянкевіча». Сёння ж падстаў для такога сцвярджэння няма. Уладзімір Караткевіч з'яўляецца, па сутнасці, заснавальнікам беларускай гістарычнай раманістыкі.

Пісьменнік дасканала ведаў і па-мастацку адлюстраванне падзеі далёкай мінуўшчыны. Ён абгрунтаваў у інтэрв'ю Адаму Мальдзісу ідэю пра непарыўную павязь часоў: «У падзеях мінулага нашы карані. А дрэва без каранёў не можа ні існаваць, ні, тым больш, прыносіць плады» (Літаратура і мастацтва, 1967, 21 ліп.). Гісторыя была арганічнай часткай духоўнага жыцця Уладзіміра Караткевіча. Ён шырока абаліраўся на творчую фантазію, не капіраваў з навуковай дакладнасцю гістарычныя падзеі і факты, а стварыў мастацкі легіпіс роднай зямлі. Для пісьменніка важна было ўзнавіць дух мінулых эпох, зразумець сэнс гісторыі. У 1980 г. у запіснай кніжцы ён адзначыў: «Без гістарычнага рамана, гістарычнай літаратуры ўвогуле не можа абудзіцца нацыя, бо няма нацыі без пачуцця гістарызму, без спакойнага гонару за сябе і проста самапавагі, без веры ў тое, што яна ёсць яна, непераходзячая, сталая, вечная каштоўнасць вечнага чалавецтва, і па ўсіх гэтых прычынах павінна жыць, жыць дзейна і велічна, ведаючы сабе цану і ў дрэнным і ў вялікім».

Уладзіміру Караткевічу ўласціва рамантычнае, фальклорна-легендарнае, міфалагічнае і адначасова канкрэтнае, гістарычнае, памастацку дакладнае і дасканалае асэнсаванне мінуўшчыны. Паэтызуючы гісторыю, ён уздымаў пытанні, актуальныя для сучаснасці.

Да сярэдзіны 1950-х гг., калі ў беларускіх перыядычных выданнях пачалі з'яўляцца вершы Уладзіміра Караткевіча, ён ужо нямагла стварыў праявіў творы. Так, у агульным сшытку пад назвай «Літаратурны дзёнік Караткевіча Уладзіміра» змешчаны рукапісы навелы «Рабіна», артыкулаў «Аляксей Канстанцінавіч Талстой», «Некалькі слоў пра Францішка Багушэвіча як вялікага песняра Беларусі і прадстаўніка крытычнага рэалізму ў беларускай літаратуры 2-й паловы XIX стагоддзя», апавядання «Багун-права», легенды «Любоў Мааў» і верша ў прозе «Каштаны». Гэтыя творы напісаны на рускай мове, артыкул пра Багушэвіча — на беларускай. Узніклі яны ў першыя пасляваенныя гады. Напрыклад, артыкул пра Багушэвіча быў напісаны 16 сакавіка 1946 г., а верш у прозе «Каштаны» — 31 сакавіка 1950 г. у Кіеве.

Несумненнымі мастацкімі вартасцямі вызначаюцца і створаныя ў студэнцкія гады такія праязныя творы на рускай мове, як апавяданні «Сабачая радасць», «Прафорг Каралёў», эцюд «Бетховен», лірычныя імпрэсіі «Скрыпка п'яе», «Жлён», «Рукі (музыка)».

Хутчэй за ўсё ў канцы 1940-х ці пачатку 1950-х гг. узнікла апо-весьць на рускай мове «Перадгісторыя». Яна складаецца з трох досыць самастойных у сюжэтных адносінах частак. У першай частцы падзеі адбываюцца, як піша пісьменнік, «многа-многа столетий назад в неведомой далекой стране», дзе жылі мудрыя, сумленныя і працавітыя людзі, якія зрабілі свой край сапраўдным раем. Дзеянне другой часткі разгортаецца на той жа зямлі, заваяванай іншым моцным і жорсткім народам, на некалькі стагоддзяў пазней. І ў невялікім заключным раздзеле, своеасаблівым эпілогу «Каля сценкі», апісваецца пакаранне смерцю паўстанцаў 1863 г. і іх камандзіра Грынкевіча. Тут пісьменнік выкарыстаў сямейнае паданне пра продка з боку сва- ёй маці Тамаша Грыневіча, якога як аднаго з кіраўнікоў паўстання 1863 г. расстралялі ў Рагачове.

Аповесць «Перадгісторыя» — адзін з першых буйных твораў Уладзіміра Караткевіча, як бы прамацярык яго мастацкай спадчыны. Тое ж самае можна сказаць і пра аповесць «Дзікае паляванне караля Стаха», першы варыянт якой узнік летам 1950 г. у Оршы. У гэтых аповесцях закрануты многія ідэі, тэмы, матывы, сюжэты і вобразы, якія пазней пісьменнік развіваў у сваіх наступных творах.

Гістарычны вопыт народа, яго чароўную душу ўвасобіў Уладзі- мір Караткевіч і ў творах пад назвай «Казкі і легенды маёй Радзімы», якія даслаў летам 1952 г. на ацэнку Якубу Коласу. Народная творчасць заўсёды была надзейным і трывалым падмуркам для пісьменніка. У лісце, прыкладзеным да гэтых твораў, ён заўважыў, што казак у яго «ёсць яшчэ з паўсотні, дзясятка песень і іншае», выказаў шкадаван- не, «чаму толькі не намагаюцца фалькларысты запісаць усё гэта», бо «яно ж перад новымі інтарэсамі адступае».

Думаецца, што Караткевіч ужо тады, на пачатку творчага шляху, разумеў значнасць казкі для выхавання ў дзяцей любові да радзімы, далучэння іх да беларускай мовы. У гэтым плане Уладзіміра Караткевіча можна параўнаць з Хансам Крысціянам Андэрсенам, які праз свае казкі ўзняў прэстыж дацкай мовы і культуры.

Тое, што будучы пісьменнік пачуў яшчэ да вайны ад свайго дзе- да, ён удала апрацаваў і ўвасобіў у казках «Лебядзіны скіт» і «Вужы- ная каралева». Як і казка «Лебядзіны скіт», патрыятычная па змесце «Казка пра Пятра-разбойніка».

Апавядальны талент і дзівосная фантазія Уладзіміра Караткевіча дасканала раскрыліся ў казцы «Надзвычайная котка», якую пазней ён дапрацаваў і назваў «Чортаў скарб». У ёй займальна і цікава апа-

выдаецца пра тое, як мядзвездзь выратаваў Янку і яго сям'ю ад чорта, які сваволіў у іхняй хаце.

Натуральнасцю размоўнай інтанацыі, пластычнасцю малюнкаў, багаццем фантазіі характарызуюцца і дасланыя Якубу Коласу, як вызначыў аўтар іх жанр, «з вобразаў казак», якія ўзніклі з павер'яў ці асобных фрагментаў казак («Рыбін цар», «Пан тванны, шляхціц багняны», «Вераб'ёва цешча», «Ноч», «Старая казка»).

Цікавыя казкі стварыў пісьменнік у 1970-я і ў пачатку 1980-х гг. («Верабей, сава і птушыны суд», «Кацёл з каменьчыкамі», «Нямоглы бацька», «Вясна ўвосень» і інш.).

Казкам Уладзіміра Караткевіча ўласцівы натуральнасць гучан-ня, займальнасць сюжэта, пластычнасць малюнкаў, багацце фантазіі, пазнавальнасць. У іх арганічна праявіліся асаблівасці фальклорнага і аўтарскага стыляў, паяднаныя фантастычнае, таямнічнае і канкрэт-нае, рэальнае. Пісьменнік паэтычна і ўзнёсла, часам з адценнем ла-годнага гумару, узнавіў казачныя сюжэты, вобразы і матывы, добра перадаў народную мараль, этыку, закрануў філасофскія праблемы, з пачуццём мастацкай меры выкарыстаў дыдактычнасць, выказаў прыхільнасць пераважна да апрапоўкі чарадзейных казак і казак пра жывёл. Фінал у яго казках часцей за ўсё шчаслівы.

Уладзімір Караткевіч з'яўляецца аўтарам уступнага артыкула «А бадай вам цікава было» да зборніка беларускіх народных казак «З рога ўсяго многа» (1968). Казкі «Чортаў скарб», «Верабей, сава і птушыны суд» склалі яго зборнік «Казкі» (1975).

Жывы і прываблівы вобраз старога васьмідзесяцігадовага селяніна стварыў пісьменнік у апавяданні «Дзядуля». Пра трагедыю, якая адбылася восенню 1863 г. у глухім палескім сяле, дзе спыніўся на адпачынак пасля сутычак з інсургентамі атрад царскага войска, расказаў у апавяданні «Паляшук».

Інтэнсіўныя мастацкія пошукі веў Уладзімір Караткевіч у дру-гой палове 1950-х гг. Вясной 1956 г. у Лесавічах стварыў невялікія апавяданні пра звяроў і птушак: «Сойка», «Як абуджаецца жанчына», «Качка», «Джэк», «Куцька», «Мядзвездзь», «Тры вароны», якія аб'яднаў у нізку «Нямые браты».

Стыхіяй для Уладзіміра Караткевіча была прырода і гісторыя. У сакавіку 1956 г. у Лесавічах напісаў легенду «Маці Ветру», прысвечаную паўстанню 1743—1744 гг. на Крычаўшчыне. Яна пачыналася ўзнёсла і пранікнёна:

«Прадавалася Радзіма.

Яна прадавалася з беднаю сваёю зямлёй, са старажытнымі пушчамі, з блакітным крышталам рэк і квітнеючымі лугамі, з вадою і небам, замкамі і халупамі, з матчынай ласкай і ўсмешкай дзіцяці, з мудрымі дзядамі і пяшчотнымі дзядзяткамі, з камянямі старажытных

будынкаў, з крывавай гісторыяй народа, з яго сучасным і будучым, з яго воляй».

Далей апісваецца прыезд Вашчылы да Васіля Ветру, які спраўляе свае заручыны, наведванне Васілём Ветрам пракажонага, а потым ягоны адезд разам са сваёй жонкай да паўстанцаў.

Легенда «Маці Ветру» стала трывалым падмуркам для трагедыі «Маці ўрагану» (1982), асабліва для першай яе дзеі. Само паўстанне ў легендзе не паказана. Аўтар на заключных старонках толькі коратка згадаў пра яго, паабяцаў, што калі-небудзь раскажа пра тую падзею. І пісьменнік пазней стрымаў сваё слова.

Уласны вопыт і вопыт свайго пакалення ўвасобіў Уладзімір Караткевіч у апавесці «У снягах драмае вясна», якую напісаў у маі 1957 г. у Оршы.

Аповесць была створана на хвалі грамадскіх перамен, якія адбыліся пасля выкрыцця культуры асобы Сталіна. Асноўныя падзеі адбываюцца ў 1952 г. І хоць не названы горад, у якім адбываецца дзеянне, але гэта, безумоўна, Кіеў.

Аповесць «У снягах драмае вясна» — твор аўтабіяграфічны. Шмат узяў ад пісьменніка галоўны герой Уладзіслаў Берасневіч, асоба творчая, інтэлектуальная і духоўна багатая. У Яне Паважным, аднакурсніку і сябру Караткевіча, пазнаецца Фларыян Няўважны, пазней вядомы польскі перакладчык і даследчык украінскай і беларускай літаратуры. Мелі сваіх прататыпаў таксама іншыя героі твора.

Уладзімір Караткевіч напісаў цікавы і змястоўны твор пра студэнцкае жыццё пачатку 1950-х гг. Аповесць захапляе і ўражвае трапнасцю і багаццем дэталей, дасканаласцю мовы, тонкасцю і глыбінёй у раскрыцці душэўных перажыванняў герояў, у адлюстраванні студэнцкага асяроддзя, у перадачы духу і каларыту таго часу.

Тэматычным багаццем вызначаюцца апавяданні Уладзіміра Караткевіча, створаныя ў канцы 1950-х — пачатку 1960-х гг. Некаторыя з іх, як, напрыклад, «Завеі», «Лясная гісторыя», «Госць прыходзіць на золкім святанні», «Аліва і меч», «Пасмяротная гісторыя аднаго цецерука», «Белае поле», «Лісты не спазняюцца ніколі», «Маленькая балерына», пры жыцці пісьменніка не друкаваліся. Розная мастацкая вартасць гэтых твораў. Аднак усе яны напісаны вопытнай рукою.

Праўдзіва і арганічна перададзены людскія адносіны і пачуцці ў апавяданні «Завеі». У апавяданні «Лясная гісторыя» добра расказана пра дружбу трох хлопцаў (двух старшакласнікаў і студэнта), пра іх любоў да прыроды. Мужныя і адданія сваёй справе людзі паказаны ў апавяданні «Белае поле», падзеі якога адбываюцца ў 1930-я гг. на Чукотцы. Шчырым, пранікнёным пачуццём і высокай паэзіяй прасякнута імпрэсія «Подыхі продкаў», якая ўзнікла

пасля наведвання пісьменнікам славугай царквы Пакрава на рацэ Нерлі, пабудаванай на тэрыторыі Уладзіміра-Суздальскага княства. Падзеі апавядання «Аліва і меч» адбываюцца ў грамадзянскую вайну. У ім пісьменнік стварыў яркі і самабытны вобраз самаахвярнага збіральніка і захавальніка беларускіх мастацкіх каштоўнасцей Маеўскага, па-свойму раскрыў вобраз Ленина. У апавяданні «Маленькая балерына» добра перадаў грамадскую атмасферу ў Маскве ў другой палове 1930-х гг., стварыў цікавыя вобразы маладой балерыны Ніны Лядоўскай і Сталіна.

У канцы 1950-х — сярэдзіне 1960-х гг. талент пісьменніка выявіўся з незвычайнай сілай. Гэта быў пік яго творчасці. У той час ён стварыў свае значныя пражэктныя творы. Многія з іх, як, напрыклад, раманы «Каласы пад сярпом тваім», «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», аповесці «Ладдзя Роспачы», «Чазенія», пісаліся ці былі напісаны ў Рагачове, у дзедавай хаце, дзе жыў з сям'ёй дзядзька Ігар Васільевіч Грынкевіч. Рагачоў быў для Уладзіміра Караткевіча тым, чым былі Міхайлаўскае для Аляксандра Пушкіна, Ясная Паляна для Льва Талстога, Аюпы для Янкі Купалы.

Як сталы пісьменнік з адметным лірычна-рамантычным талентам раскрыўся Уладзімір Караткевіч у апавяданнях «Як звяргаюцца ідалы», «У шалашы», «Блакiт і золата дня», «Карней — мышыная смерць», «Лятучы Галандзец», «Дылія ў духу Вато», аповесцяў «Цыганскі кароль» і «Свая легенда», якія склалі першыя ягоны зборнік прозы «Блакiт і золата дня» (1961).

У творчасці Уладзіміра Караткевіча арганічна спалучаліся лірычнае і гераічнае, авантурнае і фантастычнае, будзённае і выключнае, рэальнае і таямнічае. Героі яго першых друкаваных твораў дзейнічалі ў незвычайных і адначасова рэальных абставінах.

Проста і натуральна апісаў празаік у апавяданні «Блакiт і золата дня» веснавую паводку на Палессі, нараджэнне кахання ў Наталькі і Юркі, непаўторнасць і прыгажосць жыцця. Сімвалічным з'яўляецца час дзеяння ў творы. Гэта вясна, калі ажывае прырода, і Вялікдзень — Уваскрэсенне Хрыстова. Невыпадковым уяўляецца і месца дзеяння — улюбёнае Уладзімірам Караткевічам Палессе.

У пачатковым варыянце апавяданне мела назву «Каўчэг». І хоць каўчэг-кірмаш крыху затрымаўся на шляху да свайго ўваскрэсення, выратавання і свята, але ён даплыве ў прызначаны час да храма, да лепшай і шчасливай будучыні. Аўтар уславіў у апавяданні родную зямлю і яе людзей і паказаў гэтых людзей не этнаграфічна-лубачнымі і экзатычнымі, а рэальнымі і паўнакроўнымі.

Пісьменнік бачыў у жыцці выключнае, рэдкае, незвычайнае. Напрыклад, у апавяданні «Лятучы Галандзец» з цеплынёй і сімпатый паказаў сустрэчу двух, здавалася б, зусім розных людзей — даверлівага, непасрэднага і крыху наіўнага паэта Лявона

Касачэўскага і разумнай, з цвёрдым характарам і выразнай жыццёвай пазіцыяй артысткі Марыі Якубовіч.

У гэтым апавяданні выявіліся некаторыя эстэтычныя прынцыпы Уладзіміра Караткевіча, у прыватнасці, ягоныя адносіны да рамантычнага ў жыцці і мастацтве. Каб не зачарцець душой, сцвярджаў пісьменнік, трэба верыць у легенды, не страчваць светлага і чыстага, загадкавага і таямнічага ўспрымання рэчаіснасці.

У сваіх першых друкаваных апавяданнях ён з тонкім мастацкім густам раскрыў складаная інтымныя перажыванні («У шалашы»), дакладна абмаляваў працэс пазнання навакольнага свету Алён-кай, якой яшчэ не споўнілася двух гадоў («Як звяргаюцца ідалы»), стварыў праўдзівы вобраз дзівакаватага чалавека, які ў гады вайны здолеў здзейсніць подзвіг («Карней — мышыная смерць»). Гэтыя творы сведчылі пра майстэрства пісьменніка, ягонае ўменне раскрываць людскія характары, духоўнае жыццё сваіх герояў.

Высокай рамантыкай, жывымі людскімі страсцямі і водарам гісторыі напоўнены апавяданні «Кніганашы», «Сіняя-сіняя», «Дрэ-вы вечнасці», «Залаты бог» і іншыя, створаныя ў пазнейшыя часы.

Трагедыя беларускага народа ў 80-я гг. XIX ст. паказана ў апавяданнях «Кніганашы» (1961), «Сіняя-сіняя» (1964).

Уладзімір Караткевіч — выдатны апавядальнік. Апісанні ягоныя надзвычай паэтычныя, эмацыянальныя і сэнсава насычаныя. Адметны атрымаўся ў апавяданні «Кніганашы» зачын: «...У сасновым лесе — маліцца, у бярозавым — любіцца, у дубовым — волю ка-ваць, у яловым — душу д'яблу прадаваць.

Гэты лес быў яловым».

Прыведзеным радкам уласцівы эмацыянальная прыўзнятасць, рытмічная зладжанасць і сімвалічнасць. Пасля такога фальклорна-рамантызаванага зачыну аўтар адразу ўводзіць у атмасферу таямнічых і трагічных падзей, апавядаючы, што і мухаморы ў гэтым лесе былі крывавыя, і з рыжкаў, калі іх збіць нагою, «тачылася рудая кроў», і чырвоныя ягады журавін нагадвалі кроплі крыві. Гэтае пейзажнае апісанне, насычанае трапнымі мастацкімі дэталямі, стварае напружаную эмацыянальна-псіхалагічную атмасферу для далейшага апавяду пра прапаршчыка пагранічнай заставы Алега Буткевіча і яго адносіны з простаай вясковай дзяўчынай Ганусяй, пра смерць кніганашаў — яе брата і бацькі Кірылы Тураўца.

У апавяданні «Сіняя-сіняя» для васьмігадовай арабскай дзяўчынкі Джамілі, якая змагае ў Сахары ад смагі і гарачыні, няздзейснай марай, чароўнай казкай і раем уяўляецца такі край, дзе ёсць многа-многа вады і зялёнай травы. Таму яна вельмі здзіўлена, чаму яе знаёмы, сталы чалавек, пакінуў такую зямлю. А гэта быў паўстанец 1863—1864 гг., які пасля паражэння паўстання вымушаны быў пакінуць гэту так званую «сваю зямлю», такую сінюю-сінюю.

У гэтым апавяданні пісьменнік стварыў чароўны і сімвалічны вобраз роднай зямлі. Галоўны герой апавядання Пятрок Ясюкевіч з трывогай і болем усламінае свой край. Глыбокім трагедыйна-філасофскім зместам, роздумаў пра сваю радзіму і яе лёс у кантэк-сце грамадскіх і сацыяльных катаклізмаў, што адбыліся на зямлі, напоўнены і Петраковы думкі, якія аднойчы ўзніклі ў яго калі егіпецкіх пірамід: «Усё адно людзі гінуць і народы гінуць, і працэс гэты няўхільны, а на зямлі не застаецца нічога, акрамя магіл». Праз усмешку сфінкса, які шмат перажыў і шмат пабачыў, вартымі жалю і марнымі здаліся Петраку высілкі і спробы людзей нешта змяніць у жыцці. І тым не менш як выклік сфінксу ў героя абуджаецца прага жыць і захаваць для будучыні гэтую кволую дзяўчынку, што вярнула яму ў думках радзіму, якую нельга страціць і да якой трэба вярнуцца, каб прадоўжыць пачатую справу.

Галоўны герой твораў Уладзіміра Караткевіча — дзейсны гуманіст. Напрыклад, Івар, герой апавядання «Барвяны шчыг» (1963), актыўна пратэстуе супраць таго, што спусцілі ваду з азёр,— нічога ад гэтага не прыдбана, а страчана многае. Ён дамагаецца і таго, каб бульбяныя палеткі не знаходзіліся на месцы пахавання старажытных рускіх воінаў, якія загінулі ў бітве з татарамі.

Пісьменнік пранікае ў самыя патаемныя закуткі чалавечай душы, імкнецца сцвердзіць ідэальнае і прыгожае. Наколькі складаныя і няпростыя людскія адносіны, сведчыць апавяданне «Залаты бог» (1963). У Крым прыехала адпачываць Тэжля Дانیлаўна, звычайная беларуская жанчына, якая пражыла доўгае і цяжкае жыццё. Ра-зам са сваімі калегамі прыязджае на поўдзень і яе сын Валеры, таленавіты малады вучоны-фізік, знешне вельмі прыгожы. Там ён сустракае сваю колішнюю сяброўку Агату, прыгажуню, якая не захацела выйсці за яго замуж. Маці Валерыя занепакоена лёсам свайго сына. Яна ведала, як цяжка было яму два гады таму, калі яго, захопленнага навукай, у крытычны момант не зразумела тая, з якой ён хацеў быць. Маці жадае Валерыю такую жанчыну, якая маг-ла б у горы і ў бядзе заставацца з ім. Пісьменнік паказаў склада-ныя ўзаемаадносіны паміж Валерыем і Агатай, дасканалы перадаў тонкія душэўныя перажыванні герояў, сцвердзіў не толькі ідэальнае ў іх характарах, але і раскрыў іхняе, такое натуральнае, імкненне да звычайнага людскога шчасця, да суладнасці і гармоніі як ва ўласных узаемадчынненнях, так і ў адносінах да прыроды. Такого працэтання вымагае і падзаглавак апавядання — «З цыкла "Казкі мора"». Выключнае, незвычайнае, чароўнае тут набывае асабліваю ролю, хоць і разгортваецца дзеянне ў рэальных абставінах.

У прозе Уладзіміра Караткевіча выразна выяўляюцца прыкметы пэтыкі рамантызму, асабліва тады, калі спакойны, аб'ектывізаваны

апавед змяняецца пранікнёным страсным пачуццём, калі на ўсю моц раскрываецца лірычны талент мастака. А лірычнае, суб'ектыўнае найчасцей увасабляецца ў выключным, значным, рамантычным. Пафасам захаплення, радасцю жыцця прасякнута апавяданне «Дрэва вечнасці» (1966), што асабліва выявілася ў апісанні Палесся і палешукоў. Письменнік захапляецца гармоніяй, чароўнай адметнасцю, характаром і веліччу палескіх песень, выключным і непаўторным майстэрствам іх выканаўцаў. Ён зачараваны палескімі краявідамі. Узвышана-рамантызавана малое і «дуб Крывашапкі», Вечнае Дрэва, якое сваёй вечнасцю і неўміручасцю паяднала часы — мінуўшчыну і сучаснасць, якое было сведкам многіх падзей беларускай гісторыі. Письменнік зазначае: «Крыў божа стаць яму сведкам вайны атамнай, сведкам канца чалавецтва і сваёй смерці разам з ім».

Адной са стыхій Уладзіміра Караткевіча была прырода. Любоў да прыроды, цікавыя звесткі пра жыццё звяроў выявіліся ў апавяданні «Былі ў мяне мядзведзі» (1971). У ім апавядальнік, мастак-аніmalіст, не толькі расказвае пра ўласную прафесійную цікавасць да жывёл, але і згадвае гісторыю пра двух мядзведзяў, з якімі яго лёс звёў у жыцці. У мінулым апавядальнік бачыць узор ідылічнага і гарманічнага суіснавання чалавека з прыродай. У творы праводзіцца думка пра каштоўнасць свабоды і натуральнага імкнення да жыцця ў родным асяроддзі, адзначаецца залежнасць будучыні прыроды ад дзеянняў чалавека, гучыць шкадаванне, што нельга вярнуць час, трапіць у далёкае маленства, якое прайшло ў адным з чароўных куткоў Беларусі, на зямлі, якая для яго з'яўляецца найпрыгажэйшай у свеце.

Творчасць Уладзіміра Караткевіча напоўнена драматычным зместам, што абумоўлена трывожным і балючым роздумам мастака над лёсам як асобнага чалавека, роднага народа і ўвогуле чалавецтва, так і душэўным разладам, што часцей за ўсё ўласціва творцам рамантычнага ладу мыслення, разладам паміж думкай і эмоцыяй, рэальнасцю і ідэалам. Але разам з тым яго творчасць на дзіва жыццесцвярджальная. Письменнік верыць і пераканаўча сцвярджае, што Дрэва Вечнасці не можа загінуць: «Гэтага не павінна быць. Гэтага не будзе. Залог гэтага — мудрыя чалавечыя вочы, чорныя рукі і апошні водсвет захаду на вяршыні Дрэва Вечнасці». Тут выявілася шчырае захапленне светам, што так уласціва Караткевічу, а таксама прага ідэалу, вера ў несыротнасць чалавека і прыроды, якімі былі ахоплены сэрцы і душы многіх рамантыкаў. Хораша апісана ў апавяданні «Краіна Цыганія» (1969) ушанаванне на Палессі цыганамі свайго вярхоўнага судзі, які ўтапіўся год назад, ратуючы беларуску дзяўчынку.

Письменніку, здаецца, былі падуладны ўсе сферы жыцця. Пасля праходжання ў жніўні — верасні 1965 г. вайсковых збораў у газе-

це Ціхаакіянскага флоту «Боевая вахта» з'явіліся ў яго аповесць «Чазенія» (1966) і апавяданне «Вока тайфуна» (1970). У апошнім расказваецца пра няпросты лёс мічмана Сцяпана Дубаўца, які страціў у вайну бацькоў і ў дзіцячым узросце трапіў на карабель. Ён у свае трыццаць дзевяць гадоў служыў на тральшчыку і разам з іншымі знішчаў міны, што засталіся ў вадзе пасля вайны. Ду- бавец з болей усведамляе неўладкаванасць асабістага жыцця. Яму напярэдадні буры сонца здалося такім жа страшным, як і колькі гадоў таму, калі яны трапілі ў «вока тайфуна», спакойную і ціхую роўнядзь вады, вакол якой на многія дзясяткі міль бушаваў тайфун. І вось гэты чалавек, стрыманы і скупы на словы, у крытычны момант кідаецца ў ледзяную ваду, адводзіць ад карабля міну і ратуе свайго саслужыўца, які апынуўся ў вадзе. Для Дубаўца такія паводзіны з'яўляюцца натуральнымі.

Уладзімір Караткевіч быў летапісцам не толькі айчыннай гісторыі. У апавяданні «Вялікі Шан Ян» (1970, пры жыцці пісьменніка не друкавалася) ён звярнуўся да постаці дзяржаўнага дзеяча Старажыт- нага Кітая, які жыў у 390—338 гг. да нашай эры і які правёў рэфор- мы, што садзейнічалі ўмацаванню цэнтральнай улады і дэспатычнай дзяржавы. Пісьменнік асудзіў у гэтым творы войны, тыранію і дэс- патызм, усё тое антыгуманнае, што практыкаваў Шан Ян. Мастак паказаў Шан Яна як непазбежную ахвяру сваёй уласнай тэорыі. У апавяданні «Вялікі Шан Ян» знайшлі далейшае выяўленне прабле- мы, да якіх Караткевіч звяртаўся ў апавяданні «Маленькая балеры- на».

Свабодай формы, разнапланавасцю ў перадачы адносін паміж людзьмі, арганічнасцю выкарыстання калядных песень вызначаецца апавяданне «Калядная рапсодыя» (1973). У ім пісьменнік адметна прарэзаваў на вынікі глабалізацыі, навукова-тэхнічнага прагрэсу і ўрбанізацыі, заўважыў і паказаў драматызм чалавечай асобы, вы- рванай з прывычнага ёй палескага асяроддзя, закрануў праблему лёсу народнага мастацтва, раскрыў інтымныя перажыванні героя.

Патрыятызм, рамантычнае гучанне, гуманістычны змест, інтэ- лектуалізм, вольны палёт фантазіі, выяўленне глыбіні, шырынi і багацця народнага жыцця сталі вызначальнымі рысамі творчасці Караткевіча. Ён пісаў страсна, цікава, займальна і захапляюча, па- свайму глядзеў на падзеі, звяртаўся не толькі да значных, істотных, але часам і да кур'ёзных момантаў айчыннай гісторыі. Напрыклад, у гумарыстычна-сатырычнай аповесці «Цыганскі кароль» (1958) закрануў факт існавання на Гродзеншчыне ў канцы XVIII ст. цыган- скага «каралеўства».

Матэрыялы для аповесці ўзяў з нарыса Адама Кіркора «Народ- насці Літоўскага Палесся і іхняе жыццё», змешчанага ў трэцім томе

«Живописной России» за 1882 г., і напоўніў іх рэаліямі тагачаснага жыцця, смешнымі і гарэзлівымі, пацешнымі і трагічнымі, вясёлымі і сумнымі. Сакавітым, у духу «фламандскай школы», фарбамі маляе стравы і гулянку ў «палацы» Якуба Знамяроўскага, каларытна, у гумарыстычна-гратэскавым плане, падае сцэны адной «з самых слаўных войнаў, якія вёў Якуб Першы».

Пісьменнік не толькі з'едліва характарызуе цыганскае «каралеўства», выкрывае недарэчную сістэму дзяржаўнага кіравання, але і разважае пра гістарычны лёс Беларусі, закранае істотныя пытанні сацыяльна-грамадскага і нацыянальнага быцця. Выказванні медыку са, што выступае як alter ego аўтара, прасякнуты трывогай і болем за родны кут: «Не краіна, а плод шалёнай фантазіі Бога. <...> Не грамада, а авечы статак <...> І хоць бы дзе агеньчык». Медыкус асуджае рэнегацтва шляхты, лічыць, што кожны народ мае такі ўрад, якога сам варты. І разам з тым кажа пра веліч свайго народа, верыць у яго вызваленне.

У рамантычнай аповесці «Свая легенда» (1960) апісана сялянскае паўстанне на Магілёўшчыне ў пачатку 30-х гг. XVII ст. пад кіраўніцтвам двараніна Рамана Ракутовіча. Падзеі і галоўныя героі твора народжаны фантазіяй мастака. Выключэнне складае Леў Сапег, вобраз якога эпізодычна прысутнічае ў канцы твора.

Аўтар перадаў атмасферу таго часу. Ён паказаў, што не толькі асабістая крыўда прымусіла Рамана Ракутовіча ўзначаліць паўстанне, але і пачуццё пратэсту супраць сацыяльнага, нацыянальна-рэлігійнага прыгнёту і рэнегацтва беларускай шляхты.

Аповед у творы ідзе ад імя наёмнага салдата, швейцарца Канрада Цхакена. Яго вуснамі аўтар выказвае захапленне беларусамі, кажа пра іх цяжкую долю, асаблівасці нацыянальнага характару.

У аповесці дасканалы пададзены батальныя сцэны штурму, абароны і захопу замка, яскрава намаляваны хваляванні натоўпу ў Магілёве. Твор насычаны патрыятычнай сімволікай. Раман Ракутовіч выступае нібы герой народнага эпасу, нібы язычнік Ярыла ці хрысціянскі Георгій Пераможца. У яго апісанні як вершніка на баявым кані, апранутага ў барвяны плашч, са старадаўнім двухручным мячом, увасобіліся таксама герб Пагоня і спалучэнне гістарычных беларускіх белага і чырвонага колераў. Потым, калі паўстанне было разгромлена, на гэтай, як піша Караткевіч, «Богам проклятай, лютай, грэшнай зямлі» ганьбаваліся, былі пакараны і сам вершнік, змагар і абаронца людзей, і яго меч і шчыт, і яго каханая, якая ўспрымаецца як канкрэтная дзяўчына і як сімвал Беларусі.

Аповесць «Свая легенда» прасякнута пратэстам супраць дэспатызму, жорсткасці, здрады радзіме. Ракутовічу адсеклі кісці рук, а Ірыну, яго каханую, асляпілі. Але яны не здрадзілі свайму пачуццю.

У іх будуць дзеці, якія прадоўжаць справу сваіх бацькоў. Глыбокім трагізмам напоўнены заключныя словы, прамоўленыя Цхакенам: «Божа, злітуйся над зямлёю, што нараджае такіх дзяцей». Аслепленая і абязручаная, знявечаная Беларусь — такі вобраз мог стварыць толькі сапраўдны мастак.

Як выдатны майстар дэтэктыўнага жанру раскрыўся Уладзімір Караткевіч у гістарычнай аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха» (1950, 1958; упершыню апублікавана ў часопісе «Малодосць» у 1964 г.). Падзеі твора адбываюцца ў канцы 80-х гг. XIX ст. у глухім кутку Беларусі. Вучоны-фалькларыст Андрэй Беларэцкі, шукаючы народныя легенды, трапляе ў закінуты маёнтак Балотныя Яліны, уладальніцай якога з'яўляецца Надзея Яноўская, апошняя з калісыці слаўнага і магугнага роду. Там ён становіцца сведкам і ўдзельнікам многіх фантастычных і незвычайных здарэнняў.

Цікава і займальна, у лепшых традыцыях сусветнай прыгодніцкай літаратуры, пісьменнік распавядае пра сутыкненне Андрэя Беларэцкіга з варожай і злой сілай, якой з'яўляецца дзікае паляванне, пра разгадку галоўным героем таямніцы Малога Чалавека і Блакітнай Жанчыны. Захапляе і тая глыбіня, з якой творца асэнсоўвае нацыянальную гісторыю і народнае жыццё, што асабліва прыкметна выяўляецца ў разважаннях станючых герояў.

Аповесць «Дзікае паляванне караля Стаха» — займальны і дынамічны твор. Галоўны герой трапляе ў самыя нечаканыя, заблытаныя сітуацыі і выходзіць пераможцам з іх. У аповесці адчуваецца сляды ўплыву шырокавядомай аповесці Артура Конан-Дойла «Сабака Баскервіляў». Аднак пра незвычайныя здарэнні ў Балотных Ялінах Уладзімір Караткевіч расказаў па-свойму. У адрозненне ад «чыстага» дэтэктыва пісьменнік паказаў беларускае грамадства 80-х гг. XIX ст. не толькі ў яго супярэчнасцях, але і ў яго нацыянальнай, культурнай і гістарычнай адметнасці. Для Караткевіча важна было выявіць каларыт, атмасферу мінулай эпохі. У аповесці шмат гістарычных апісанняў, этнаграфічных і побытавых падрабязнасцей (танцы ў палацы Яноўскай; стравы, напоі і рэчы ў доме Дубатоўка; дрыкганты як рэдкая парода коней на Беларусі ў далёкія часы).

Зварот Уладзіміра Караткевіча да легенды пра караля Стаха Горскага, вытокі якой сягаюць да пачатку XVII ст., быў абумоўлены марай пра вольны і незалежны край, імкненнем абудзіць у беларусаў нацыянальны гонар. Аднак жыццё надзвычай складанае і таямнічае. Караткевіч зрабіў цікавы сюжэтны ход. Ён паказаў, што пазней легенду ва ўласных мэтах выкарысталі злыя і хітравыя людзі. Пісьменнік асудзіў у аповесці сацыяльны прыгнёт, тыранію, уціск і дэспатызм, увасабленнем якіх з'яўляецца дзікае паляванне. Адначасова паставіў

пытанні аб прызначэнні чалавека, аб сутнасці жыцця і любові да радзімы, паказаў вялікае, прыгожае і чыстае каханне.

Пальмяным патрыётам роднай зямлі, асобай дзейнай і высакароднай выступае Андрэй Беларэцкі. У яго словах, разважаннях і думках шмат горычы і болю за Беларусь. Мужным абаронцам людзей, змагаром за праўду і справядлівасць паказаны Андрэй Свеціловіч. Прываблівы і чароўны атрымаўся вобраз Надзеі Яноўскай. Каларытна абмаляваны Дубатоўк. Цэльны і змястоўны вобраз Рыгора.

Андрэй Беларэцкі не проста выкрывае таямнічыя злыя сілы, а змагаецца і перамагае іх разам з сялянамі, з тым народам, вуснапаўчынную творчасць якога ён як вучоны-фалькларыст даследуе і з якім цесна з'яднаны. Сімвалічна гучаць словы Рыгора, сказаныя на развітанне Андрэю Беларэцкаму: «Зброя ў руках. Вось яна. Няхай возьмуць! Не паеду. Маё царства — лясы. І гэтае царства павінна быць шчаслівым».

Сямейнае паданне пра сваяка з матчынага боку і яе радні, аднаго з кіраўнікоў паўстанцаў на Магілёўшчыне Тамаша Грыневіча, які быў расстраляны ў Рагачове, было пакладзена ў аснову пралога рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі» (1960—1962). Пазней тое сямейнае паданне было пацверджана матэрыяламі, якія даследчыкі знайшлі ў архівах.

Згаданы пралог друкаваўся і як аповяданне «Паром на бурнай рацэ». Атрымаўся пралог да рамана псіхалагічны і дынамічны. У ім паказаны той час, калі паўстанне ўжо затухала. Тым не менш паром на Дняпры ахоўваўся ротай царскіх салдат. Тут у бурлівую жнівеньскую ноч 1863 г., якую па-майстэрску апісаў творца, і разгортваюцца трагічныя падзеі.

Пры раскрыцці трагізму таго часу пісьменнік мог выкарыстаць народнае павер'е, што бытуе на Рагачоўшчыне. Паводле яго ў канцы лета чэрці выходзяць з пекла, каб адзначыць нейкае важнае сваё свята, а Ілля-прарок, даведаўшыся пра гэта, паліць іх перунамі. Шматлікія народныя календары тлумачаць таксама, што ў такую ноч нібыта яднаюцца сілы прыроды, каб даць адпор «нячыстай сіле».

У гэтым пралогу створаны глыбокі і змястоўны вобраз Пору-Леановіча, беларуса па паходжанні, афіцэра царскай арміі. Пору-Леановіч выступае як фігура трагічная, складаная і супярэчлівая. Усведамленне віны перад народам, якому ён здрадзіў, пякучы боль за зняважаную і прыгнечаную родную зямлю нараджалі ў яго пака-лечанай і спустошанай душы гнеў і пагарду да сябе і да ўсяго свету. Вось чаму ў яго прызнаннях і выказваннях так многа з'едлівага сарказму, горкай іроніі і цыннізму: «Ідзі па трупах, і добра табе будзе. З людзьмі ўсякія сродкі добрыя <...> Галоўнае — стаць на той бок, які выйграе». Падчас двубою з высакародным, крыху летуценным Го-равым, саслужыўцам, рускім па паходжанні, Пору-Леановіч зведаў

хвіліны духоўнага ачышчэння і адначасова адчуў наканаванасць сваёй смерці.

Вуснамі Пера-Леановіча пісьменнік згадаў рэальныя гістарычныя падзеі, што адбыліся падчас вайны Расіі з Рэччу Паспалітай у 1654—1667 гг.: у 1654 г. Магілёў перайшоў на бок маскоўскага войска, а ў 1661 г. супраць гэтага войска выбухнула паўстанне магілёўцаў, якім кіраваў бурмістр Язэп Левановіч. Гэтая рэтраспектыўная згадка Пера-Леановіча пра магілёўскае паўстанне 1661 г. мае значную мас- тацкую напоўненасць.

У сюжэтна-кампазіцыйных адносінах раман «Леаніды не вернуцца да Зямлі» мае падабенства з «Паўночнай аповесцю» Канстанціна Паўстоўскага. У беларускага пісьменніка, як і ў яго папярэдняга, праз сто гадоў сустрэкаюцца нашчадкі ўдзельнікаў трагічных падзей, і жыццё іх дзівосным чынам пераплятаецца.

Раман «Леаніды не вернуцца да Зямлі» мае выразныя прыкметы інтэлектуальнай, псіхалагічнай і філасофскай прозы. Сам аўтар назваў свой твор у пэўнай ступені эксперыментальным.

У гэтым рамане, асноўныя падзеі якога адбываюцца ў канцы 1950-х гг. пераважна ў Маскве, пры ўсёй шматпланавасці, галоўная ўвага засяроджана на духоўных пошуках творчай інтэлігенцыі, на каханні Андрэя Грынкевіча і Ірыны Горавай. Пісьменнік тонка перадаў душэўныя парывы і моцныя сардэчныя страсці галоўнага героя. У хвіліны яго найвышэйшага ўзрушэння аўтар падае ў творы вершаваныя тэксты. Напрыклад, велічна, трагічна і ўрачыста гучыць у фінале легенда пра Рагнарадзі. У звароце да вобраза зорак Леанідаў, да легенды пра Рагнарадзі выявілася мара пісьменніка пра шчаслівае, гарманічнае і справядлівае грамадства.

Значным творам беларускай літаратуры ХХ ст. стаў раман «Каласы пад сярпом тваім» (1962—1964). У ім створана шырокая панарама народнага жыцця, перададзена грамадская атмасфера напярэдадні паўстання 1863—1864 гг. у Беларусі, Літве і Польшчы. Гэты твор знаходзіцца каля вытокаў беларускай гістарычнай раманістыкі.

Уладзімір Караткевіч выяўляў асабліва цікавасць да паўстання 1863—1864 гг., пра што сведчаць таксама яго апавяданні «Паляшук», «Сіняя-сіняя», эпілог аповесці на рускай мове «Перадгісторыя», пралог рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі», драмы «Кастусь Каліноўскі», «Калыска чатырох чараўніц», некаторыя паэтычныя і публіцыстычныя творы. Такая выключная цікавасць пісьменніка да гэтага паўстання абумоўлена наступнымі прычынамі.

Па-першае, паўстанне 1863—1864 гг. з'яўляецца яркай падзеяй у гісторыі Беларусі, па-другое, адзін з продкаў пісьменніка, кіраўнік паўстанцаў Тамаш Грыневіч, быў расстраляны ў Рагачове, па-трэцяе, яшчэ з пачатку 1950-х гг., падчас вучобы ў Кіеўскім дзяржаўным

універсітэце імя Тараса Шаўчэнкі, Уладзімір Караткевіч збіраў матэрыялы і выношваў задуму напісаць твор пра паўстанне пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага, а пасля заканчэння ўніверсітэта пісаў дысертацыю пра адлюстраванне паўстання 1863—1864 г. ва ўсходнеславянскіх і польскай літаратурах.

Пісьменнік планаваў напісаць раман, у першай частцы (кнізе) якога хацеў паказаць пярэдадзень паўстання, у другой — яго раз-гром і вынікі. Даты ў канцы рукапісу рамана і яго першадруку (Польмя, 1965, № 2—6) сведчаць, што была напісана толькі першая кніга. У першым кніжным выданні 1968 г. першая кніга была падзелена на дзве кнігі. І такі падзел захаваўся ў наступных выданнях твора.

Асноўныя падзеі рамана адбываюцца ў 1850—1861 г. Аднак пісьменнік, ствараючы хронікі родаў Загорскіх і Кагутоў, прыводзіць уласныя разважанні і выказванні герояў пра свой народ, далёкую мінуўшчыну, ахапіў у ім падзеі амаль цэлага стагоддзя і ўвогуле асэнсаванне лёс Беларусі ў кантэксце гісторыі.

Хоць дзеянне рамана завяршаецца апісаннем адмены прыгону і расстрэлам дэманстрантаў у Варшаве, тым не менш аўтар здолеў вызначыць прычыны, якія выклікалі паўстанне, і яго асаблівасці. Пісьменнік паказаў, што паўстанне 1863—1864 г. было шляхецкім і сялянскім, што яно мела нацыянальна-вызваленчы і сацыяльны характар. Змову асобна рытуе дваранін Яраслаў Раўбіч, і асобна гуртуюцца «лясыныя браты» вакол стыхійнага бунтара Корчака. Гэтыя два кірункі, шляхецкі і сялянскі, часта не зліваліся ў адзін, пра што сведчыць напад Корчака са сваімі людзьмі на маёнтак Раўбіча. Бывалі нават выпадкі, калі сяляне, уведзеныя ў зман царскай прапаганды, выдавалі ўладам паўстанцаў. Такі выпадак апісаў Караткевіч у драме «Кастусь Каліноўскі». Неабходнасць аб'яднання шляхецка-рэвалюцыйнага і сялянскага руху добра ўсведамляюць Алесь Загорскі і Кастусь Каліноўскі.

Раман «Каласы пад сярпом тваім» — твор шматпланавы і маштабны. Падзеі адбываюцца ў ім пераважна на Магілёўшчыне, беларускім Прыдняпроўі, а таксама ў мястэчку Свіслач на Гродзеншчыне, у Вільні, Пецярбургу, Маскве, Варшаве — у сялянскім асяроддзі і ў дваранскіх палацах, на студэнцкіх сходках і ў навучальных установах, у кабінетах вышэйшых чыноўнікаў і на вуліцах шматлюдных гарадоў. У кнізе дзейнічаюць як літаратурныя персанажы, народжаныя мастацкай фантазіяй пісьменніка, двара-не Алесь Загорскі, яго бацька Юры і дзед Даніла Загорскі-Вежа, Яраслаў Раўбіч, Надзея Клейна, Хаданскія, Басак-Яроцкі, сялянская сям'я Кагутоў, мужыцкі заступнік Корчак, ліберальна настроены віцэ-губернатар Ісленьеў, Чорны Война, які не склаў зброю пасля

паўстання 1830—1831 г. і працягвае змагацца ў адзіночку, жандар Мусатаў, так і рэальныя гістарычныя асобы: Кастусь Каліноўскі, Зыгмунт Серакоўскі, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Станіслаў Ма-нюшка, Тарас Шаўчэнка, Уладзіслаў Сыракомля і іншыя.

Сімвалічная назва рамана. Праз біблейскі вобраз каласоў і сярпа, што вар’іруе ў творы, пісьменнік імкнуўся раскрыць усеагульныя праблемы быцця, асэнсаваць лёс чалавека, свайго народа і чалавечт- ва, задумацца над сутнасцю жыцця і смерці, часовасцю і вечнас- цю, неабходнасцю абнаўлення грамадства і наканаванасцю будучага паўстання. Сімвалічныя назвы кнігі першай «Выйсце крыніц» і кнігі другой «Сякера пры дрэве». Сімвалічныя вобразы грушы і сосен на стромкім беразе Дняпра, шпышыны, ракі, мора і інш.

Раман прысвечаны маці. Згадаем, што першы пазычны зборнік Караткевіча, выдадзены ў 1958 г., меў назву «Матчына душа». Тым самым пісьменнік выявіў не толькі глыбокую павагу і любоў да самага блізкага і дарагога чалавека, але і сцвердзіў, што ў сваёй творчасці хоча сказаць пра нешта вельмі запаветнае.

Уладзімір Караткевіч імкнуўся раскрыць у творы жыццё ва ўсёй складанасці, паказаць, што ў асяроддзі шляхты, памешчыкаў і чыноўнікаў былі не толькі дэспаты, прыгоннікі, але і прадстаўнікі дэмакратычных поглядаў, хто ў нейкай ступені не прымаў прыгон- нага ладу, не мірыўся з існуючымі парадкамі. Пісьменнік лічыў, што ёсць добрыя і дрэнныя людзі, а не дзяліў іх па класовай ці сацыяль- най прыкметах. Гэта было істотным у светапоглядзе творцы.

Адметным для беларускай літаратуры стаў вобраз галоўнага героя Алеся Загорскага. Гэта не традыцыйны селянін, а патомны дваранін. Ён паказаны як шчыры патрыёт свайго краю і перакананы шляхецкі рэвалюцыянер-дэмакрат.

Прытрымліваючыся даўняга беларускага звычаю, бацькі аддаюць Алеся ў дзяцінстве на выхаванне ў сялянскую сям’ю Кагутоў. Такое выхаванне зблізіла яго з простым народам: «Я князь, але я і мужык. Магчыма, мяне тым дзядзькаваннем няшчасным зрабілі. Але я таго няшчасна нікому не аддам. У ім маё шчасце. Яно мяне відучым зрабіла. Вярнула да майго народа. Да гнанага, да абрэханага кожным сабакам. І я цяпер з ім, што б ні здарылася».

Словы бацькі і старога Вежы, размовы і перапіска з Кастусём, знаёмства са старажытнымі рукапісамі абуджалі ў ім нацыянальную свядомасць, фармавалі як асобу і грамадзяніна. Калі Алеся прыма- юць у дваранскі клуб, сваю прамову ён гаворыць па-беларуску. Яна прасякнута грамадзянскім пафасам і патрыятычным зместам.

Усведамляючы неабходнасць паўстання, Алесь пераконвае свай- го сябра Мсціслава Маеўскага: «А зброю браць усё адно давядзец- ца. <...> У рабстве гіне дух». На яго думку, будучае паўстанне

павінна вырашыць сацыяльныя і нацыянальныя праблемы, што было непрымальным для некаторых навучэнцаў Віленскай гімназіі і членаў нелегальнай арганізацыі «Агул» у Пецярбургу. Алясь быў не толькі чалавекам слова, але і справы. Яшчэ да адмены прыгону ён дае волю сваім сляянам. Як сведчаць дакументы, падобныя выпадкі адбыліся ў некаторых мясцінах Беларусі.

Алясь Загорскі — дзіця свайго часу. Шляхецкі рэвалюцыянер-дэмакрат, ён можа быць рамантыкам, бачыць у сне белых коней, што ўвасабляюць думку пра волю і дасканаласць грамадства, але і выступаць цвярозым рэалістам, прадпрымальнікам, будучым буржуа, які думае пра тую карысць, што прынясе яму цукроўня, пра ролі грошай у жыцці людзей. Асоба Аляся Загорскага ў значнай ступені ідэалізаваная. Ён малады, прыгожы, радавіты, багаты, дзейны, высакародны. Яшчэ падчас пострыгу юнак засвойў прынцыпы рыцарскага кодэкса, паводле якіх яго жыццё належыць радзіме, сэрца — жанчыне, гонар — толькі яму і больш нікому. У далейшым гэтыя прынцыпы сталі вызначальныя для героя, сапраўднага рыцара Беларусі і духоўнасці, асобы высокай маральнай чысціні. Алясь Загорскі з'яўляецца адной з яркіх і непаўторных постацей, створаных Уладзімірам Караткевічам, такіх, як Андрэй Беларэцкі з аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха», Андрэй Грынкевіч з рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі», Антон Косміч з рамана «Чорны замак Альшанскі».

Алясь Загорскі выступае як рэальны, жывы чалавек. Ён знаходзіць збавенне і радасць у працы, якая яго ўзвышае і ўпрыгожвае. Ён змагаецца, пакутуе, радуецца, хахае. Непрымірымы да зла і гвалту, ён бе дзяржальнаму карбача па твары прыгонніка і дэспата Кроера, які здэкаваўся з Корчака. Высакародна паводзіць юнак і тады, калі ра-туе параненага Чорнага Войну або старога Раўбіча, гарыпяціцкіх сялян ад Мусатава. Цёплыя і пяшчотныя пачуцці ў яго да Майкі Раўбіч і да прыгоннай актрысы Гелены Карышкай.

Думкі і перажыванні Аляся Загорскага актуальныя таксама для сучаснага чалавека. Письменнік у сваім творы выявіў не толькі той час, пра які пісаў, але і той час, калі ён пісаўся. Праз лёс Аляся Загорскага ён закрануў універсальнае, сутнаснае ў лёсе беларускага народа.

З дакументальнай праўдзівасцю стварае пісьменнік вобразы канкрэтных гістарычных асоб. Сярод іх на першы план вылучаецца Кастусь Каліноўскі. Аўтар малое яго партрэт, падае радавод, вядзе гаворку пра нацыянальную прыналежнасць будучага кіраўніка паўстання. Погляды і перакананні Каліноўскага раскрываюцца ў гаворцы і пералісцы з Алесем Загорскім, у размовах і спрэчках са старым Вежам, з членамі нелегальнага гуртка «Агул». Кастусь

Каліноўскі выступае як самаахвярны змагар супраць царызму, як чалавек вялікіх патрыятычных пачуццяў.

Па-майстэрску выпісаны ў рамане прадстаўнікі роду Загорскіх. Асабліва каларытная постаць старога Данілы Загорскага-Вежы. Чалавек кацярынскіх часоў, вальтэрыянец, ён зняважліва і скептыч-на ставіцца да тагачаснага грамадства. На дваранскім сходзе Вежа першы галасуе за адмену прыгону. Ён стане духоўным настаўнікам Алесь.

Сялянскае асяроддзе найбольш ярка прадстаўлена ў рамане працавітай сям'ёй Кагутоў, бунтаром Корчакам, таленавітай актры-сай прыгоннага тэатра Геленай Карыцкай, добрым і спагадлівым Халімонам Кірдуном, слугой Алесь. Ім уласцівы жыццёвая трыва-ласць і народная мудрасць, маральная і душэўная чысціня. Аднак пісьменнік паказаў таксама складанасць і супярэчлівасць адносін сялян да будучага паўстання. Алесь, не прымаючы патрыярхаль-насць мужыкоў, дакарае іх за тое, што пасля бунту ў Півовшчах яны ўсю віну звалілі на Корчака. Не дапамаглі яго жонцы, а замест таго напалову абрэзалі яе зямельны загон.

У рамане дасканала ўзноўлены дух мінулай эпохі. Уладзіміру Караткевічу ўласціва пачуццё моцнай знітанасці з лёсам народа, гонару за яго гісторыю. Для галоўных герояў кнігі Алесь і Кастуся дарагімі былі імёны Васіля Вашчылы, Міхася Крычаўскага, Мурашкі і іншых вядомых кіраўнікоў паўстанняў на Беларусі ў мінулыя стагоддзі. Пісьменнік прыводзіць і той факт, што продкі Фёдара Дастаеўскага родам з Беларусі. Ён успамінае «Шляхціца За-вальню...» Яна Баршчэўскага, вядомыя словы Мікалая Дабралюбава пра беларускі народ.

У рамане «Каласы пад сярпом тваім» пісьменнік раскрыўся як эпік і лірык, рэаліст і рамантык, філосаф і публіцыст. Пра тое, што твор вытрыманы пераважна ў высокім, рамантычным стылі, свед-чаць шматлікія лірычныя і пейзажныя адступленні.

У інтэрв'ю А. Губіч пісьменнік сказаў, што пачынаўся раман «з прыдняпроўскіх легенд і паданняў, з пазычнай і вельмі прыгожай прыроды — ад Рагачова да Оршы». Удалым запевам да твора стала апісанне грушы, якая апошні год цвіла на дняпроўскай строме. У фінале кнігі апавядаецца пра тое, што Алесь убачыў пад стромай «мёртвы ствол занесенай пяском грушы». Груша сімвалізуе народ, шляхту, яе лепшых прадстаўнікоў, якім было наканавана расцвісці на строме гісторыі і самаахвярна загінуць у віры паўстання.

Пейзажы Уладзіміра Караткевіча пазычныя і маляўнічыя, яны арганічна ўплываюць на мастацкую тканіну твора, прадказваюць душэўны стан герояў і далейшае дзеянне. Караткевіч выступае ў рамане як чалавек, улюбёны ў роднае Прыдняпроўе. Ён стварае

чароўную песню пра сваю зямлю. Як у рамане «Каласы пад сярпом тваім», так і ў іншых творах пісьменнік называе Дняпро вялікай ракой. Яна з'яўляецца для мастака крыніцай натхнення, выступае сімвалам роднага краю, той артэрыяй, што жывіць родную зямлю.

Першую кнігу рамана Уладзімір Караткевіч назваў «Выйсце крыніц». Родная зямля давала яму, як антычнаму Антэю, фізічныя і духоўныя сілы. Мастак апаэтызаваў, узвялічыў свой край і яго людзей, стаў натхнёным песняром беларускага Прыдняпроўя. Праз Прыдняпроўе ён паказаў Беларусь, яе гераічную і трагічную мінуўшчыну, яе мужных, таленавітых і працавітых людзей, выявіў веліч і духоўную моц свайго народа.

Звяртаючыся да легендаў і паданняў, Уладзімір Караткевіч хацеў узняць глыбінныя пласты народнага жыцця, зразумець таямніцу народнай душы, адкрыць чароўны свет мінуўшчыны. Гэты свет паўстае, калі апавядаецца пра забойства Маркам Кагутом свайго бацькі Рамана, які лічыўся ведзьмаком, калі згадваецца звычай дзядзькавання, што некалі быў у Беларусі, калі падаецца размова дзяцей на начлезе пра розныя страходзі, чары і дзівосы, калі ствараюцца малюнкі Сёмухі і Русальнага тыдня, калі перадаюцца калядныя і велікодныя абрады. І ва ўсім гэтым адчуваецца сапраўды народны, беларускі дух. У хвіліны ўзрушэння аўтар прамаўляе ўзнёслыя і хвалючыя словы пра родную зямлю. Тым самым пісьменнік плённа прадоўжыў традыцыі Адама Міцкевіча, Яна Баршчэўскага, Янкі Ку-палы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Максіма Гарэцкага, Вацлава Ластоўскага і іншых у асэнсаванні фальклорна-міфалагічнай спадчыны беларускага народа.

Прыхільнасць Уладзіміра Караткевіча як пісьменніка рамантычнага ладу мыслення да казкі, легенды, падання ўплывала на паэтыку яго твораў, у якіх прысутнічалі элементы фальклорна-міфалагічнага, займальнага, незвычайнага, выключнага, таямнічага.

Па-майстэрску выкарыстаў Караткевіч у рамане легенду пра жабрацтва святога Міколы. Абапіраючыся на легендарны сюжэт хаджэння святых па зямлі, пісьменнік увасобіў на падставе гэтай легенды думку пра сутнасць жыцця і трагічны лёс роднага краю, раскryў на-родную мару пра дасканалае і справядлівае грамадства.

Праз легенды, паданні і гісторыю Алесь і яго сябры па Віленскай гімназіі адкрывалі для сябе родны край. І поўніліся душы падлеткаў крyдаў за яго нешчаслівы лёс. Гэтае пачуццё падштурхнула Алеся Загорскага да напісання дысертацыі пра сялянскую вайну XVII ст. на тэрыторыі беларускага Прыдняпроўя, а таксама пра прыдняпроўскія песні, паданні і легенды аб вайне, мяцяжы, рэлігійнай і грамадскай справядлівасці. Яны выклікалі захапленне ў вядомага філолага-славіста Ізмаіла Сразнеўскага: «Але

вы зрабілі незвычайнае. Вы адкрылі «вялікае Чыпанга», як Марка Пола. Адкрылі новы, нязнаны свет. Адкрылі, магчыма, цэлы на-род». Алесь адкрыў тое, што было і ёсць. Ён, б'ючы ў зван, заклікаў іншых звярнуць увагу на яго народ. Алесь кажа Сразнеўскаму: «Не, народ не заблі. Ён жыве і чакае шчасця. І будзе жыць, як бы цяжка яму ні было».

У сваіх навуковых даследаваннях Алесь насуперак рэакцыйным вучоным тыпу заядлага славянафіла, прафесара Руніна, якія бачылі ў беларусах «самы баганосны і рахманы са славянскіх народаў», паказаў бунтарны, вольналюбівы і жыццелюбівы дух беларусаў. Тым самым пісьменнік не толькі ўзвялічваў свой народ, але і разбураў асімілятарскія міфы, створаныя пра яго. Вуснамі галоўнага героя ён расказаў гісторыю-прытчу пра таленавіты, прыгожы і працавіты беларускі народ, пра яго зямлю, якая з'яўляецца сапраўдным раем, і пра «найгоршае ўва ўсім свеце начальства», якое даў яму Бог.

Стыль рамана вызначаюць шматлікія песні і вершы. Яны напаўняюць твор лірызмам, раскрываюць глыбіню і шматграннасць чалавечай душы.

Панарамнасць і маштабнасць у абмалёўцы грамадства, дакладнасць у раскрыцці характараў і адносін паміж людзьмі, зварот мас- така да значных падзей народнага жыцця дазваляюць казаць пра эпічнасць твора, нават пра яго набліжанасць да эпопеі.

Раман вызначаецца філасафічнасцю. У ім ставяцца такія пытанні, як прызначэнне чалавека ў жыцці, роля асобы ў грамадстве, сцвярджаецца думка пра цесную сувязь часоў і людзей, пра пераемнасць пакаленняў, пра пошукі радзімы.

Пра філасафічнасць рамана сведчаць і вобразы-сімвалы каласоў і сярпа, жарабяткі святога Міколы і белых коней, грушы і сосен на строме Дняпра, шпышыны, мора. Чалавек, сцвярджае пісьменнік, жыве, а не існуе да таго часу, пакуль мысліць, любіць, пакутуе, пакуль захапляецца жыццём, ідзе наперад і абнаўляецца. Стары Вежа кажа Алесю: «Жыццё — даброта. Найвялікшая даброта, якая да- дзена кожнаму, нягледзячы на ўвесь боль. <...> А ты, чалавек, стой. Стой, не падай. За ўсіх стой. <...> За гэта з цябе — усе грахі ды на святасць вялікую».

Раману ўласціва і публіцыстычнасць, якая можа быць то лірычна-экспрэсіўнай і пафаснай, то сатырычна-іранічнай і саркастычна-здэклівай. Стары Вежа, які адмовіўся прыехаць на пострыг Алеся, прамовіў: «Халупі ўсе». Гэтыя словы кінуты ў адрас не толькі тагачаснага грамадства. Іх можна аднесці ўвогуле да таго грамадства, дзе чыняцца гвалт і здзек з чалавека і дзе гэты чалавек, прызвычайушыся да рабскіх абставін, не хоча і не можа нічога змяніць у лепшы бок. З публіцыстычнай страснасцю і сатырычнай завостранасцю аўтар

асуджае дзяржаву, варожую чалавеку. Артадаксальнымі слугамі самадзяржаўя, хітрымі і крывадушнымі кар'ерыстамі паказвае вышэйшых царскіх чыноўнікаў Валуева і Мураўёва.

Уладзімір Караткевіч раскрыўся ў рамане як майстар стройнага сюжэта, як цікавы апавядач. Вельмі разнастайная мастацкая палітра пісьменніка. Яго мова простая, дакладная, выразная, вобразная, крыху архаізаваная. Лексіка яго герояў надзвычай маляўнічая, жы-вая і натуральная, часта аздобленая народным гумарам, дасціпнай ці лагоднай іроніяй. Голас пісьменніка гучыць то на ўзвышана-рамантычных, лірычных ці эпічна-апаведных нотах, то набывае іранічна-гумарыстычнае адценне. У рамане арганічна спалучаюцца высокая кніжная і гутарковая стыльвыя плыні.

Раман «Каласы пад сярпом тваім» з'яўляецца дасканалым і па шырыні паказу грамадства, і па майстэрстве кампазіцыі. У ім аўтар арганічна паяднаў асабістае жыццё герояў з гістарычнымі падзеямі. Рамантычная ідэалізацыя ў абмалёўцы персанажаў і рэчаіснасці, выкарыстанне кніжных і фальклорна-міфалагічных традыцый, думаець-ца, абумоўлены жаданнем аўтара абудзіць у чытачоў патрыятычныя пачуцці, выклікаць цікавасць да гісторыі, паказаць ідэальнае і пры-гожае ў жыцці.

Уладзімір Караткевіч марыў закончыць раман. Заўважым, што 1 лютага 1963 г. у «Літаратуры і мастацтве» быў апублікаваны раз-дзел з рамана «Студзеньскім цёмным святаннем», дзеянне якога ад-бываецца 27 лютага 1864 г. у Вільні напярэдадні таго дня, калі туды прыбыла шыфраваная тэлеграма ад жандарскага палкоўніка Лосева аб месцазнаходжанні Кастуся Каліноўскага. Там апісваецца страта Франса Раўбіча. На гэтым пакаранні прысутнічае Кастусь.

Не працягам рамана, а яго адгалінаваннем лічыў пісьменнік аповесць «Зброя», якая магла быць напісана ў маі — верасні 1964 г.

У аповесці таксама дзейнічаюць Алесь Загорскі, Мсціслаў Маеўскі, браты-блізняты Кандрат і Андрэй Кагуты, «дзядзька» Кірдун. Дзеянне твора адбываецца зімой і вясной 1862 г. у Маскве, куды Алесь са сваімі сябрамі прыязджае, каб здабыць зброю для будучага паўстання і каб вызваліць з няволі Андрэя Кагута.

Аповесць «Зброя» — гнеўная выкрывальная сатыра як на самадзяржаўна-прыгонніцкі лад Расіі 60-х гг. XIX ст., так і ўвогуле на лад, чужы і варожы чалавеку і цывілізацыі. Пісьменнік закрануў у ёй важныя сацыяльныя праблемы, раскрыў норавы тагачаснага грамадства, асабліва маскоўскага дна, з яго дзікімі законамі.

Пра Маскву і яе жыхароў напісана нямаля. Дастаткова згадаць папулярную кнігу Уладзіміра Гіляроўскага «Масква і масквічы». Караткевіч жа па-свойму расказаў пра вялікапрастоўную і яе норавы, у духу сатыры Гогаля і Салтыкова-Шчадрына. Ёсць у ягоным апаведзе горыч і гнеў, боль і абурэнне, іронія і сарказм.

Галоўны герой твора, нібы Дантэ, спусціўся ў «такія цёмныя глыбіні, такія лабірынты і прорвы, якіх цалкам і на ўсю глыбіню не ведаў ніхто». Алесь убачыў, што «трэці Рым» трымаўся на трох кітах: дэспатычным самавольстве, нахабным прыгоне і патрыярхальнасці. Трапіўшы ў асяроддзе, дзе ўсё куплялася і прадавалася, ён падумаў пра перамогу, у якой «загінуць лепшыя, а псудзць застанеца», бо «колькі б ні меў рацыі сапраўдны чалавек — ён не здужае ў бітве з чалавечай сквапнасцю». Але ён адагнаў гэтую думку. Чыўін, адзін з герояў аповесці, паведаміў Алесю, што нядаўна з Крамля выкралі гармату, выказаў упэўненасць, што зладзеі і цар-звон прынялі б, каб нехта купіў, і «каб цар камусьці быў патрэбен, то вывезлі б і цара».

Сатырычнай, эзопаўскай мовай карыстаецца пісьменнік і тады, калі піша, што руская навука, мастацтва, літаратура таксама знаходзіцца ў стане самага глыбокага крызісу, што астыла любоў да роднага слова і літаратуры нават у асвечанай праслойкі, што дваранства ледзь не канчаткова кінула родную мову і, у большасці сваёй, не чытала нічога, акрамя французскіх раманаў, што «высока трымаў сцяг адзін Малы тэатр <...>Але і тут не было поўнага «ансамб-ля» <...> Волаты ігралі побач з пігмеямі».

Людзі прызвычаліся да такой сітуацыі. Пры агульнай абьякавасці нічога нельга было змяніць. Алесь жа не мог мірыцца з усім гэтым. Яму балюча і крыўдна было глядзець на аслепленых мядзведзяў, якія не хацелі дужацца і цягнулі лапы за падачкай, на зняможанага быка, які ішоў да сонца і волі. Рывыкуючы ўласным жыццём, герой хоча абнавіць, змяніць грамадства. Каб здабыць зброю для будучага паўстання, трапляе са сваімі сябрамі ў гэту памыйную яму. Але і там ён змагаецца. Змагаецца за лёс жанчыны, хлопчыка, Сашкі Шчалканава, за іхнія надломленыя душы і загубленае жыццё.

У архіве пісьменніка захоўваецца рукапіс двух раздзелаў з другой кнігі «Брань» рамана «Каласы пад сярпом тваім» (упершыню апублікаваны ў часопісе «Польмя», 1989, № 1), дзе апавядаецца пра далейшы лёс Алесь Загорскага. Цэлы месяц пасля гарыпяціцкіх падзей ён сядзеў пад хатнім арыштам. Абараняючы сялян, даў паказанні. І вось вясной выйшаў на высокі правы бераг Дняпра. Сабака, які быў з ім, пагнаў свойскіх гусей, і яны, ратуючыся, паляцелі і селі далёка на ваду. Потым, ахвяруючы ўласным жыццём і пераадольваючы страх, Алесь праследуе шалёнага ваўка, забівае яго і ратуе ўкушанага зверам сялянскага хлопца.

Пазнака Караткевіча на рукапісе згаданых двух раздзелаў сведчыць, што ён пачаў іх пісаць 18 верасня 1964 г., што дагэтуль напісаў раздзелы пра Маскву і некаторыя іншыя. Хутчэй за ўсё гэтыя два раздзелы з другой кнігі «Брань» былі апошнія напісаныя старонкі рамана «Каласы пад сярпом тваім». У архівах пісьменніка

захоўваюцца накіды да рамана, дзе пададзены план яго другой і трэцяй кніг. Адзначым, што пісьменнік думаў завяршыць свой твор, але гэтага не здарылася.

Думаецца, што на незавершэнне трылогіі пэўным чынам паўплывалі цяжкасці з выданнем кнігі. Яны перапынілі, збілі творчы імпульс мастака. Іншыя творы таксама адцягнулі ўвагу ад «Каласоў...». Істотнымі былі таксама і прычыны асабістага, творчага плана, калі трэба было знайсці новыя выяўленчыя сродкі для раскрыцця далейшых падзей. Аднак і ў тым выглядзе, у якім ёсць, раман «Каласы пад сярпом тваім» успрымаецца як цэласны твор пра жыццё мінулай эпохі, як выдатная з'ява беларускага прыгожага пісьменства.

У аўтабіяграфіі «Дарога, якую прайшоў», напісанай 17 верасня 1964 г., Караткевіч згадаў, што ён хацеў бы напісаць «тры маленькія аповесці, не аб'яднаныя нічым, акрамя агульнай задумы і яшчэ стылю: з'едлівага, але знешне рамантычнага». Заўважыў, што адна з гэтых аповесцей, «Легенда аб бедным д'ябле і аб адвакатах Сатаны», зроблена. Дзве другія павінны называцца «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» і «Марчэла Заяцка». Гэта будзе «нешта накіпталт маленькай трылогіі пра цемрашальства і пра тое, як яно мяняецца ў залежнасці ад эпохі». З задуманых трох твораў былі напісаны два.

Падзеі першай з іх, «Легенды аб бедным д'ябле і аб адвакатах Сатаны» (1961, пры жыцці пісьменніка не друкавалася), адбываюцца ў XVI ст. Аднак яны не акрэслены канкрэтным часавым вымярэннем.

Пачынаецца «Легенда аб бедным д'ябле і аб адвакатах Сатаны» своеасаблівым аўтарскім каментарыем, у якім, пераймаючы высакамоўны стыль старажытных кніг, гаворыцца пра змест і аўтара твора, называюцца ягоныя героі. Галоўнымі героямі, якія «трымаюць на плячах містэрыю сію з яе інтэрмедыямі», з'яўляюцца Рагач — ён жа Андрэй Рагач, ён жа магнат Андронік Рагінскі, ён жа кароль Андронік I — і Дубраўка, каралева Агата — «длань святла і молат цемры, двойнікі ў чалавечых увасабленнях сваіх». Дзейнічаюць таксама Сатана, д'ябал у малодшым камандным чыне Скрогат Зубоўны — ён жа магнат П'янда (таксама двойнік), паж каралевы Ольда, гаспадар Іван, Пётр-прадракальнік і іншыя. У творы гучаць вершы і песні.

На самым пачатку твора Уладзімір Караткевіч заўважае, што пакажа ў ім «д'ябальскія падкопы і сонечныя ўсмешкі чалавечых вачэй, бязодні подласці і высакароднасці, нянавісці і любові». Абмалёўвае падобны на кабінет доктара Фаўста кабінет Сатаны. Далей Сатана паказвае марсіянскай дэлегацыі катлы, у якіх апрацоўваюцца грэшнікі, школу, лабараторыю, залу з арганам, універсітэт. І ўсё там адпаведна д'ябальскае.

Сатана са сваімі гасцямі прысутнічае і на пасяджэнні Вярхоўнага суда. Там судзяць радавога д'ябла Рагача, які ў час дзякурства збавіў ціск у адным з катлоў, дзе знаходзіўся юнак, што забіў пана за нявесту. Вярхоўны суд асуджае Рагача часовым выгнаннем на зямлю, каб ён там рабіў зло і такім чынам выкупіў грахі. Рагача інструктуюць, надорваюць чароўнай дыябальскай сілай, папярэджваюць, што за ім будуць сачыць, і ператвараюць з гідкай пачвары ў прыгожага сярэдневяковага беларускага шкаляра. Суддзя папярэджвае, што на зямлі каралева Агата можа быць ягонай апорай.

На зямлі Рагач трапляе ў вёску, якая вымерла з голаду. Рагач ад смерці напаўжывую дзяўчыну Дубраўку. Яны будуць хату, карчуюць ляда, заводзяць гаспадарку. Але Рагач (такое прозвішча ён набывае на зямлі) вымушаны пакінуць Дубраўку, з якой зведаў хвіліны вышэйшага шчасця. Ён трапляе ў замак да каралевы Агаты. Пісьменнік паказвае прыдворнае жыццё, раскрывае тыранічнае і дэспатычнае праўленне каралевы Агаты. Сатырычнымі фарбамі малое пасяджэнне Рады па разбраенні і ваеннай Рады каралеўства Агаты. Па-майстэрску паказвае «шалёны псіхоз энтузізму», калі ўзбуджаны натоўп ровам і воплескамі вітае пераможцаў у вайне, асабліва славіць кіраўніка Рогача.

Ад тыранічнай і дэспатычнай Агаты ён думкамі імкнецца да светлай і чыстай Дубраўкі. У самоце пакугліва думае пра сутнасць ісціны і пра чалавечую душу. У гэта імгненне з'яўляецца каля яго, нібы Мефістофель каля Фаўста, П'янда і паведамляе, што палац спалены, Агата забіта, а ў горадзе бунт і разбой. Людзі як ашалелыя, парушылі ўсе святыя заповедзі. Неўзабаве П'янда знікае, правальваецца пад зямлю. А Рогач, бедны д'ябал, ідзе ў горад ратаваць людзей ад чумы, бо іначай яму не будзе даравання. Ён гатовы ахвяраваць сабою дзеля знікнення гэтай заразы. У духа зямлі моліць літасці, просіць зрабіць яго «чалавекам сярод людзей», хоча іх любіць і шкадаваць, быць, як і яны, смяротны і слабы. Рогач пазбаўляецца дыябальскага наслання і становіцца чалавекам. Ягонае ачышчэнне вызваліла і наваколле ад чумы.

На жыццесцвярдзальнай і светлай ночце заканчваецца твор. Рогач сустракаецца з Дубраўкай, выказвае ўпэўненасць, што хоць і вельмі доўга давядзецца чакаць, але яны дачакаюцца таго часу, калі пекла пад зямлёю не будзе, а зямное пекла будзе таксама знішчана. З радаснай і вясёлай песняю Рогача яны пайшлі праз квітнеючы сад у шырокі і бясконцы свет.

Выбранаму пісьменнікам жанру містэрыі з інтэрмедыямі дакладна адпавядаюць выкарыстання ў творы мастацкія прыёмы і сродкі. У «Легендзе аб бедным д'ябле і аб адвакатах Сатаны» дамінуюць фантастычнае, умоўнае, гратэскавае, камедыйнае і парадыйнае.

Пераважна як пісьменнік-рамантык Караткевіч і тут выказаў прыхільнасць да жанравай разамкнутасці. Стыль твора вызначаюць таксама выкарыстаныя ў ім песні. Гэта і народная балада пра пышшыннік і хатнюю ружу, якую праспявала Дубраўка і якая потым, нібы лейтматыў, гучыць у творы, прыходзіць на памяць Рогачу. І песня пра вайну, пра тое, чым яна была для караля і селяніна Янкі. Крапаюць шчыmlівай мелодыяй песні Ёльда, пажа каралевы Агаты. Захапляе радасная і вясёлая песня пра кардынала, Еву і Адама, якую ў хвіліны душэўнага ўзрушэння спявае Рогач і якая гучыць у фінале твора.

У «Легендзе аб бедным д'ябле і аб адвакатах Сатаны» суседнічаюць камічнае і вясёлае, гарэзлівае і драматычнае, нават трагічнае. Ёсць у ёй прыгодніцкі элемент, выкарыстоўваюцца алегарычнасць і сімволіка. І ёсць у ёй чароўная, мудрая і сумная караткевічаўская ўсмешка.

Раман «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» (1965—1966) — гэта своеасаблівае Евангелле Беларусі, раман-прытча, раман-легенда, прыгодніцкі, філасафічны і гістарычны твор, напоўнены горкай іроніяй, драматызмам і адначасова гумарам, вясёласцю і аптымізм-мам, дзе арганічна спалучаюцца высокае і нізкае, рэальнае і фантастычнае, лірычнае, эпічнае і сатырычнае. Падзеі твора адбываюцца на Беларусі ў XVI ст. Аднак у ім можна выявіць праекцыю і на сучаснасць.

Спачатку ўзнік першы варыянт сцэнарыя мастацкага фільма «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» (1965), які пад назвай «Жыццё і ўзнясенне Юрася Братчыка» быў пастаўлены ў 1967 г. Потым быў напісаны раман «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні».

Штуршком для напісання рамана стаў запіс з «Хронікі польскай, літоўскай, жамойцкай і ўсяе Русі» Мацея Стрыйкоўскага пра тое, што «і на пачатку панавання таго Жыкгімонта Першаго быў нейкі... котарый з лёгкасці якой умысліў або рачэй з распачы імя із зверхность Хрыста Госпада себе прыпісаў і прівлашчаў». Запіс толькі ўзбудзіў думку пісьменніка для стварэння гісторыі прыгод і вандраванняў колішняга шкаляра, воляй лёсу названага Хрыстом, Юрася Братчыка, які спачатку вымушаны быў рабіць «цуды», а потым узначаліў паўстанне супраць царквы і караля. Асэнсоўваючы «другое прышэсце» Хрыста, Караткевіч мог таксама выкарыстаць набыткі навукавай, рэлігійнай і мастацкай думкі па гэтай праблеме.

Пры напісанні рамана Уладзімір Караткевіч выявіў вялікую мастацкую фантазію. Дзеянне твора адбываецца на працягу адносна невялікага прамежку часу. Аднак пісьменнік глянуў на падзеі мінуўшчыны шырэй. Ён свядома пераставіў факты і даты гісторыі,

што характэрна для многіх гістарычных раманаў. Гэта дазволіла аўтару глыбей перадаць дух беларускага сярэднявечча.

Па мастацкіх асаблівасцях раман «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» можна суаднесці з такімі творамі сусветнай літаратуры, як «Дэкамерон» Джавані Бакачыя, «Гарганцюа і Пантагруэль» Франсуа Рабле, «Легенда пра Уленшпігеля» Шарля дэ Кастэра, «Кала Бруньён» Рамэна Ралана, «Майстар і Маргарыта» Міхаіла Булгакава, «Імя ружы» Умберта Эка. Уладзімір Караткевіч паказаў, што на беларускай нацыянальнай глебе ёсць постаць тыпу Тыля Уленшпігеля ці Кала Бруньёна. Юрась Братчык з'яўляецца іх духоўным братам, ён увасабляе дух Беларусі, нязломны і непераможны народны характар. Письменнік развіў у рамане традыцыі творчасці Вальтэра Скота, Аляксандра Дзюма, Генрыка Сянкевіча, шахрайскага рамана, «карнавальнай літаратуры», плённа выкарыстаў гратэск. Гэты адметны па мастацкіх асаблівасцях і глыбокі па змесце твор увабраў у сябе і традыцыі фальклорнай смехавой культуры.

Маючы на ўвазе раман Уладзіміра Караткевіча «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» і такія творы XX ст., як «Пятае евангелле» М. Памілія, «Евангелле ад Іуды» Г. Панаса, «Евангелле ад Матфея» Т. О. Брынгсвэра, «Евангелле ад Марка» Х. Л. Борхеса і іншых пісьменнікаў, украінскі даследчык А. Нямцу ў сваёй кнізе «Новый завет и мировая литература» (Чарнаўцы, 1993) адзначаў, што «гэтыя творы носяць своеасаблівы экзэгетычны характар і ў сукупнасці складаюць *свецкую* гісторыю жыцця і дзеянняў Ісуса Хрыста, дэманструюць нетрадыцыйнае ўспрыманне вобраза Месіі ў розных культурна-гістарычных эпохі і ў розных нацыянальных кантэкстах».

У рамане прысутнічае арыгінальны погляд на падзеі гістарычнай даўніны. Прыгодніцкі сюжэт пісьменнік напоўніў сацыяльна-філасофскім зместам, багата выкарыстаў матэрыялы хронік і летапісаў, біблейскія тэксты і вытрымкі з мастацкіх твораў, народныя выслоўі.

Гэта кніга пра лёс розных грамадскіх пластоў. У цэнтры рамана — вобраз Юрася Братчыка («Хрыста»), які звязвае ў адно цэлае ўсе сюжэтна-кампазіцыйныя лініі твора і вакол якога разгортаецца асноўнае дзеянне. Уладзімір Караткевіч паказаў сутыкненне новага, прагрэсіўнага і чалавечнага з архаічным, кансерватыўным і антыгуманным. У кнізе супрацьстаяць дзве сілы. Адна — царкоўнікі і прадстаўнікі ўлады: кардынал Лотр, дамініканец Фларыян Басяцкі, біскуп Камар, мітрапаліт Балвановіч, воіт Цыкмун Жаба, бурмістр горада Юстын, другая — беларускія сярэднявекавыя асветнікі і навукоўцы Кашпар Бекеш (канкрэтная гістарычная асоба), Альбін Крыштофіч, разьбяр Клянік, каваль Кірык Вястун, мечнік Гіаў

Турай, залатар Ціхон Вус, Марка Турай, селянін Зянон, прадстаўнікі простага люду.

Юрась Братчык увасабляе вобраз сярэдневяковага чалавека, актыўнага, неспакойнага, вясёлага і гарэзлівага, які вызваляўся з путаў царкоўнай і свецкай улад і засвойваў эстэтычныя і духоўныя набыткі, што неслі новыя часы. Караткевіча прывабіла рэнесансная паўната жыцця. Ён паказаў разняволенне чалавечага цела і духу. Гэта прыкметна ў тых мясцінах рамана, дзе апісваюцца прыгоды Хрыста і яго апосталаў у розных канцах «княства Беларуска-Літоўскага».

Письменнік з любоўю і цеплынёй піша пра свайго героя. «Хрыстос» кемлівы, знаходлівы, вясёлы, гарэзлівы, махляр і прытворшчык. Але адначасова гэта мысляр і пакутнік, праўдашукальнік, народны абаронца і змагар. Страты, цяжкасці і няўдачы загартоўваюць яго. Нягледзячы на ўсе нягоды, герой застаецца аптымістам. Ён здольны здзіўляцца і захапляцца жыццём, радавацца і смяцца. І смех гэты надзвычай разнастайны і багаты. Ён не столькі пацяшае, колькі ачышчае душу, выкрывае і асуджае злыя і варажыя грамадству сілы, бунтуе супраць гвалту і здзеку з чалавека. Часцей за ўсё ён сведчыць пра здароўе чалавечай натуры і здароўе народа.

Героі твора выглядаюць жывымі, а падзеі, апісанья ў ім, — пераканаўчымі і праўдзвымі. Яны пазбаўлены сакральнасці, звышнатуральнай тайны. Тут, як і ў класічным гістарычным раманах, узноўлены каларыт і атмасфера далёкай эпохі, засяроджана ўвага на лёсе народным, выяўлены маштабны канфлікт. Письменнік не толькі паказаў матываванасць тых або іншых учынкаў герояў, раскрыў адметнасць характараў, але і стварыў дакладныя малюнкi людскога натоўпу, даў яскравыя і праўдзвыя апісанні тагачаснай зброі, адзення, вуліц і плошчы Гародні, знешняга і ўнутранага выгляду замка.

Непаўторна раскрыліся ў раманах вобразы «апосталаў», асабліва Багдана Роскаша (Фамы) і Іосіі бен Раввуні (Гуды). Няпростыя жыццёвыя выпрабаванні вынесла Марына Крывіц (Магдаліна). Уражваюць словы і паводзіны Фларыяна Басяцкага. Не проста як ідыёт, а як ідыёт дзейны, «утэўнены ў сваіх велічы і розуме», выступае ў кнізе вайт Цыкмун Жаба.

Паводзіны і ўчынкi «Хрыста» письменнік узгадняе з біблейскім сюжэтам. Як і біблейскі Хрыстос, Братчык з'явіўся народу, «пяшчо хлябамі» і «дзвюма рыбама» накарміў народ, выпнаў гандляроў з храма, нёс свой крыж на галгофу. Але Братчык-Хрыстос дзейнічае іншы раз нібы насуперак біблейскай традыцыі. Узяты ў палон, «Хрыстос» кажа сваім судзіям: «І не за самазванства вы мяне судзіце. <...> Уваскрэсні зараз Бог, уваскрэсні той, з каго пачалася ваша справа, вы і з ім зрабілі б тое, што са мной». «Хрыстос» вытрымлівае катаванні, не раскайваецца ў зробленым, да канца гатовы несці свой крыж. Бурмістра горада Юстына ён пераконвае, што нараджаецца новая па-

рода людзей «з веданнем і чысцінёй думак». Іх можна абылгаць, але нельга выправіць іхнія імёны і справы з памяці народнай, бо нельга «зрынуць славу тых, хто гінуў і гіне за людзей, за народ».

Раман «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» ўвабраў многія жанра- вастыльёвыя прыкметы творчасці Уладзіміра Караткевіча. У падза- галоўку аўтар назваў яго «Евангелле ад Іуды», падкрэсліў тым са- мым так характэрную для яго незвычайнасць у выбары і раскрыцці праблемы. На самым пачатку твора паведаміў, што, «будучы на схіле дзён», хоча распавесці пра падзеі даўніны. Пра далёкія падзеі ўласнай біяграфіі ўспамінае галоўны герой і ў аповесці «Дзікае паля- ванне караля Стаха». Ад першай асобы ідзе аповед і ў рамане «Чор- ны замак Альшанскі». Асабісты пачатак выяўляецца таксама ў рама- не «Каласы пад сярпом тваім». У рамане ж «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» адчуваецца большая аб'ектывізацыя ў падыходзе да падзей і характараў, якія адлюстроўвае аўтар.

Майстэрствам і глыбінёй зместу вызначаюцца заключныя раздзе- лы рамана, дзе апісваюцца сон Братчыка, яго шлях на галгофу і яго сустрэча са сваімі сябрамі. У сне ён трапляе на неба, у рай, сустрака- ецца з самім богам Саваофам. Бога і Дзеву Марыю ўзрушыў яго апо- вед пра злыбеды і няшчасці, што пануюць на зямлі беларускай, пра здэкі, якія там чыняцца з народа. «Хрыстос», які ўзнёсся на неба, убачыў дастатак і заможнасць. Як народная і аўтарская мара пра лепшае жыццё з'явілася перад вачамі Братчыка і тая зямля, з якой ён прыйшоў: «Абдзёртая і няшчасная пры ім, абрабаваная ваяводамі і войтамі і драпежнымі набегамі чужынцаў, яна зараз распасціралася перад ім у нятленным ззянні вечнай красы». І гучала на ёй «пяшчот- ная і цвёрдая, прыўкрасная, вечная, неўміручая беларуская мова».

Уладзімір Караткевіч тым самым плённа развіваў біблейскія і фальклорныя традыцыі ў разуменні шчаслівага і справядлівага гра- мадства. Тут можна правесці паралелі таксама з паэмамі «Страчаны рай» і «Вернуты рай» Джона Мільтана, з вобразам «матачніка» ў «Пане Тадэвушы» Адама Міцкевіча ці з моцнай прагай набыць зям- лю і волю коласаўскім Міхалам у «Новай зямлі».

На заключных старонках рамана, калі «Хрыстос» і ягоныя «апо- талы» дапамаглі Фаўстыне з Кляюнікам і іхняму сябру Марку Тураю прывесці на хутары да ладу зямлю, а самі пайшлі ў нечাপаныя пу- шчы на мякы Палесся і Белавежы, каб там «жыць вольным жыццём і чакачь, чакачь свягла», беларускі пісьменнік па-свойму развіў дум- ку галоўнага героя аповесці Вальтэра «Кандыд, або Аптымізм» пра тое, што трэба «вырошчваць наш сад».

Велічны і сімвалічны атрымаўся фінал твора, дзе сейбіты на чале з Хрыстом «падымаліся на вяршыню круглага пагорка, як на вяршыню

змянога шара». Ішлі яны насустрач нізкаму сонцу, «і, гатовае да новага жыцця, падала зерне ў цёплую, мяккую зямлю».

У рамане сцвярджаюцца высокія гуманістычныя ідэалы праўды, дабра і справядлівасці. Яго змест не вычэрпваецца толькі апісаннем прыгод Братчыка і яго апосталаў, а значна глыбейшы. Письменнік адзначыў у аўтабіяграфіі, што гэта «не камедыя і не трагедыя, а трагікамедыя, смех праз слёзы, народная драма, калі хочаце».

Раман «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» з'яўляецца арганічнай часткай эстэтычнай сістэмы Уладзіміра Караткевіча. Калі мара беларускага народа пра з'яўленне Хрыста як збаўцы і выратавальніка ў «Свой легендзе» толькі згадвалася і прысутнічала як намёк, калі ў рамане «Каласы пад сярпом тваім» на падставе легенды пра жарабя святога Міколы гэта мара набыла спецыфічнае мастацкае развіццё, то ў рамане «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» яна стала скразной, галоўнай.

Твор напоўнены водарам гісторыі, у ім закранаюцца спрадвечныя пытанні пра лёс, прызначэнне і месца чалавека ў сусвеце.

І ў гэтым яго каштоўнасць.

Па мастацкіх прыкметах блізкая да рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» апавесць «Ладдзя Роспачы» (1964). У лісце да Янкі Брыля за 26 ліпеня 1964 г. Уладзімір Караткевіч заўважыў, што піша наведлу «Ладдзя Роспачы» «аб адным сярэднявечным беларускім «зламірозе», які любіў жыццё», што атрымліваецца «дзікая, але своеасабліва мешаніна з «Дэкамерона», Рабле, французскіх фаблэ і беларускіх не вельмі прыстойных казак». Письменнік вызначаў жанр гэтага твора і як легенда.

У інтэрв'ю А. Губіч ён сцвярджаў, што «Ладдзя Роспачы» — гэта «найбольш удалая спроба даць абагульнены характар беларуса, якому і чорт не брат, якога і смерць не палохае, які больш за ўсё любіць Радзіму, жыццё і весялосць і ні пры якіх абставінах не ўступіць у барацьбе за іх». У апавесці «Ладдзя Роспачы» письменнік стварыў яркі і непаўторны вобраз жыццялюба і патрыёта Гервасія Вылівахі, выявіў істотныя грані беларускага нацыянальнага характару, глыбока раскрыў лёс роднага краю. Дзякуючы любові герой вытрымлівае шматлікія выпрабаванні, пераадоўвае ўсе цяжкасці і перашкоды. Годна раскрыўся ён у адносінах з Бонай Сфорца, жонкай Жыгімонта I Старога, і нават з самой Смерцю.

Выкарыстоўваючы ўмоўна-фантастычныя прыёмы, письменнік паймаў стэрэску паказаў прыгоды героя ў падземным царстве. Адыходзячы ў свет ценяў, Выліваха захапіў з сабою кветку шыпшыны як сімвал той зямлі, якую яму балюча пакідаць і якая да апошніх хвілін жыцця застанецца з ім. Жыццёвы аптымізм, бадзёрасць і гумар не пакідаюць героя і ў пекле. Ён спявае цудоўныя песні, напоўненыя радасцю жыцця, любоўю да пакутнага і дзівоснага роднага краю, да

яго лоду, які «ўпарта ўстае над светам нават пасля найцямнейшай ночы». Кветка-шыпшына давала яму сілы, і яе яркае святло адганяла пачварных уладароў падземнага царства.

Жывы чалавек, горды і непакорлівы, Выліваха гатовы гуляць у шахматы на заклад нават з самой Смерцю. А закладам было жыццё героя. Першую партыю, калі гуляе паводле логікі паньлых і праг-матыхных законаў, ён праіграе. Другую, калі «дзёрзка рве паньлае наканаванне», выйграе, бо Смерць на гэты раз «не магла адолець толькі аднаго: боскай непазлядоўнасці чалавечай думкі». Галоўны герой разам з Бярозкай, са сваімі новымі сябрамі вяртаецца на зям-лю. Нельга перамагчы народ, «які жыў насупор і не так і ўзрошчваў шыпы на сваіх кароняч, а не сцябілах», нельга перамагчы жыцц-цё — галоўная думка твора.

У вобразе Гервасія Вылівахі ўвасобіўся жывы народны дух, непакорлівы, насмешлівы, невынішчальны і стойкі ў любых нягодах, нават у пекле. Письменнік стварыў адметны і яркі нацыянальны ха-рактар, які не саступае лепшым сусветным узорам.

У творы письменнік выкрыў і такую ганебную з'яву, як здрада. Так, у Перавозчыка (Шолаха), які прадаў Полацк наўгародскаму, а потым кіеўскаму князю Уладзіміру, пасля песні Гервасія Вылівахі пакаціліся пякучыя слёзы. Яны знішчылі на вачніцах плесню, і з-пад яе з'явіліся вочы. Перавозчык становіцца відушчы не толькі фізічна, але і духоўна. Ён з болем перажывае ўласную здраду, якая прынесла няшчасце Полацку. Апавядаючы пра трагічную гісторыю полацкага князя Рагвалода і ягонай сям'і, Караткевіч даў ацэнку наўгародскаму, потым кіеўскаму князю Уладзіміру, назваў яго страшным чалавекам, заўважаў, што «і не апосталам ён быў роўны, а самому Сатаніілу». Тым самым письменнік выявіў уласны беларускі погляд на тага-часныя падзеі, сказаў пра тое, кім з'яўляецца для Беларусі князь Уладзімір.

Палачанін таксама згадаў, што ў пазнейшыя часы цар Іван «выразаў ледзь не ўвесь мой горад». Гальяша-медавара таксама не пакідала трывожная памяць пра знішчаны стральцамі ягоны горад. Выйграючы шахматную партыю, Гервасій Выліваха думаў, «што як Смерць вось зараз не можа перамагчы яго, так ніколі не пераможа яго жывых братаў вялікае каралеўства, у якім уладарыў рагаты яго-ным дбаннем Цыкмун», нават калі гэтаму будучь спрыяць некаторыя нягоднікі са знакамітых шляхецкіх родаў.

Падзеі, што апісваюцца ў «Ладдзі Роспачы», як сцвярджае і сам аўтар на пачатку апаведу, адбываюцца чатырыста гадоў таму. Пра гэта сведчыць і наступны факт. Над ладдзёй з'яўляецца пач-варная істота цара Івана, які на тым свеце не атрымаў забыцца і таму за свае злчынствы павінен пакутаваць да той пары, пакуль,

як адказаў некаму з ладдзі Перавозчык, «такія, як ты, не кінуць яго хваліць». Як вядома, цар Іван IV Васільевіч Грозны (Жахлівы) памёр у 1584 г. Аднак Бона Сфорца не магла жыць у 80-я г. XVI ст. (ка-ралева памерла ў 1557 г.). Магчыма, тут, свядома ідучы на пэўныя зрухі ў часе, Караткевіч хацеў супрацьпаставіць рускі і італьянскі дэспатызм. Аднак несумненна тое, што напісаны твор пра жыццядра-даснага чалавека, пра яго духоўнае разняволенне.

Аповесць «Ладдзя Распачы» вызначаецца раскаванай, лёгкай і гарэзлівай манерай аповеду. Твор прасякнуты глыбокім роздумам над сутнасцю жыцця і лёсам роднай зямлі. Ладдзя Распачы (а ў ёй плывуць беларусы) — гэта Беларусь, якая, пераадольваючы змрок забыцця, бяспам'яцтва і жахі пекла, уваскрасае і адраджаецца. Ад смерці і знікнення яе ратуе Гервасій Выліваха — жыццядлюб, мастак (не расстаецца герой з лютняй і ў царстве Смерці), абаронца людзей, бунтар і шчыры патрыёт роднай зямлі. Уладзімір Караткевіч сцвярджае, што любоў, цяпленне, смех і жартавлівасць дазволілі беларускаму народу выжыць у самых неспрыяльных умовах.

Станоўчыя героі Уладзіміра Караткевіча вызначаюцца духоўным багаццем і характам, маральнай чысцінёй і беззаганнасцю, вернасцю перадавым грамадскім і эстэтычным ідэалам. Яны шмат разважаюць, думаюць, перажываюць, але ў той жа час дзейнічаюць, змагаюцца. Гэта натуры мэтанакіраваныя, душэўна адкрытыя, шчырыя, неспакойныя, сумленныя, высакародныя, інтэлектуальныя. Надзвычай прагныя да жыцця, яны шукаюць гармонію ў тыпова рамантычных сферах — у каханні і ў прыродзе, што можна сказаць пра Івара з апавядання «Барвяны шчыт», Валерыя Палецкага з апавядання «Залаты бог» і Севярына Будрыса з аповесці «Чазенія».

Незвычайнае, прыгожае ў жыцці трэба проста ўбачыць і адчуць. Дзеля красы, шчасця і дасканаласці трэба ісці праз пакуты і страты, як здарылася з героямі аповесці «Чазенія» Севярынам Будрысам і Гражынай Арсайлай.

Аповесць «Чазенія» Уладзімір Караткевіч закончыў 11 лістапада 1966 г. у Рагачове. Асабліва шырокі водгук у чыгачоў атрымала пасля публікацыі ў перакладзе на рускую мову ў часопісе «Молодая гвардия» (1969, № 12). На шматлікіх пытанні чыгачоў Караткевіч адказаў у нататцы «Чыгачам "Чазенія"» (Молодая гвардия, 1970, № 9), дзе адзначыў, што штуршком да напісання твора сталі ўражання, атрыманыя ім падчас наведвання ў жніўні — верасні 1965 г. Далёкага Усходу, у тым ліку і запаведніка «Кедровая Падзь», што ягоньня героі маюць рэальных прататыпаў, сказаў пра сутнасць і мастацкія асаблівасці гэтай, як ён вызначыў, паэмы ў прозе.

Малады і таленавіты вучоны-фізік Севярын Будрыс атрымаў вышэй дапушчальнай дозу апраменьвання. Яго мучаць страшэн-

ня прывіды атамнага выбуху. Як і класічны рамантычны герой, ён знаходзіць ратунак ад поступу цывілізацыі сярод прыроды, у далёкаўсходняй тайзе. Севярын Будрыс больш ужо не мог быць рацыяналістычна заведзеным роботам і няволіць, нібы ў клетцы, парывы сэрца і душы. Ён трапляе ў прыморскі запаведнік «Тыгравая Падзь», сустрэкаецца з Гражынай Арсайлай, студэнткай-біялагіняй. Маладыя людзі закахаліся.

У гэтым творы Уладзімір Караткевіч паказаў веліч і красу кахання і прыроды, задумаўся над сутнасцю навучовых і тэхнічных адкрыццяў, над праблемамі экалогіі душы, культуры і прыроды.

Аповесці «Чазенія» ўласцівы эмацыянальная ўсхваляванасць, вытанчанасць стылю, інтэлектуальнасць, духоўнасць, пазнавальнасць. Яе героі прыгожыя і высакародныя. Іхняе расстанне прыносіць у твор элегічныя, драматычныя ноты. Тым не менш аповесць прасякнута радасцю жыцця.

Ужо аўтарская характарыстыка твора (паэма, паэма ў прозе) і вызначэнні (песня, саната, нахцюрн, балада, псалом), якія ўводзіў пісьменнік у назвы раздзелаў, засведчылі яго рамантычны характар. Аповесць гучыць як пранікнёная і чароўная песня. Дарэчы, у прыхільнасці Караткевіча да лірычнай манеры пісьма, разняволенасці і, адначасова, да жанравага сінтэзу таксама, думаецца, раскрываецца рамантычная сутнасць ягонага таленту.

Сімвалічны сэнс закладзены ўжо ў назве аповесці. Чазенія — гэта дрэва, якое з даўніх часоў засяляе камяністую глебу, разрыхляе яе сваімі каранямі, угнойвае лісцем, а потым сабою, калі адмірае, і робіць гэтую глебу ўрадлівай, прыдатнай для іншых раслін і дрэў. Так і людзі.

Па мастацкіх асаблівасцях аповесць «Чазенія» тыпалагічна блізкая з творамі Міхаіла Прышвіна, Канстанціна Паўстоўскага, Івана Сакалова-Мікітова, Уладзіміра Арсеннева, Аляксандра Грына, але яна наскрозь самабытная і арыгінальная. Пісьменнік перадаў у творы самыя тонкія адценні ў думках і пачуццях сваіх герояў, стварыў пластычныя малюнкi прыроды.

Сёння, калі чалавецтва хвалююць глабальныя экалагічныя праблемы, асаблівую актуальнасць набываюць думкі пісьменніка пра чулае, беражлівае і разумнае стаўленне да прыроды. Пісьменнік у сваіх творах не толькі паглызаў прыроду, але і папярэджваў пра магчымыя трагічныя вынікі, абумоўленыя неразумнымі адносінамі чалавека да навакольнага асяроддзя, што выявілася таксама ў нарысе «Званы ў прадоннях азёр» (1969), артыкуле «Абдунчык на кромцы вады» (1980) і іншых творах.

У аповесці «Чазенія» пісьменнік дасканала выпісаў жывёльны і раслінны свет Прымор'я. Ён быў чалавекам шырокіх і грунтоўных, сапраўды энцыклапедычных ведаў.

Заўважым, што любімымі ўласнымі творамі Уладзіміра Караткевіча былі раманы «Каласы пад сярпом тваім», апавесці «Лад- дзя Роспачы» і «Чазенія».

Антываенным пафасам прасякнута апавесць «Лісце каштанаў» (1972). Падзеі апавесці адбываюцца ў толькі што вызваленым ад нямецкіх захопнікаў Кіеве. У гэтым горадзе, які ляжыць у руінах, праходзіць і жыццё падлеткаў. Письменнік у творы ўсхвалявана і журботна згадаў пра ўласны лёс і лёс свайго пакалення, чыё дзяцінства было апаленае вайной.

Калі гаварыць пра дэтэктыўны раманы «Чорны замак Альшанскі» (1979), то неабходна адзначыць, што ў ім выявілася так характэрная для пісьменніка думка пра арганічную сувязь і непарыўнасць часоў.

Звяртаючыся да гісторыі, аўтар імкнецца глыбей зразумець праўду жыцця, сэнс людскога існавання. Дзеля ўсталявання справядлівасці і змагаецца галоўны герой твора Антон Косміч, навуковец, спецыяліст па сярэднявечнай гісторыі, са злчынцамі, а дапамагаюць яму ў гэтай справе супрацоўнікі органаў дзяржаўнай бяспекі Хілінскі і Шчука, вясковыя настаўнікі Змагіцель і Шаблыка, айцец Леанард Жыховіч, вяртаўнік замка і касцёла Мультан, кіраўнік археалагічнай экспедыцыі Стася Рэчыц.

Каларытна выпісаны ў рамане Людзвік Лапатуха. Ён са сваім уяўным вар'яцтвам, са сваёй незагойнай ранай-памяццю, душэўнай прасветленасцю і чысцінёй — адзін з самых глыбокіх і трагічных вобразаў рамана, вобраз-сімвал.

Злавеснай і адначасова трагічнай, складанай і неадназначнай постацю з'яўляецца Лыганоўскі, па віне і з ведама якога ўчынены многія забойствы, звязаныя з пошукамі скарбаў роду Альшанскіх.

Неаб'якаваць да жыцця, увага да кожнага чалавека, любоў да радзімы, актыўная жыццёвая пазіцыя садзейнічалі поспеху Анто- на Косміча. З яго дапамогай былі знойдзены скарб Альшанскіх і архіў айнцакаманды. Ён разгадаў таямніцу Валожыніча і Ганны- Гардзіславы Альшанскай.

У рамане «Чорны замак Альшанскі» Уладзімір Караткевіч дасягнуў асаблівай свабоды самавыяўлення, здолеў паказаць багацце і разнастайнасць жыцця, стварыць характары не столькі рамантыч- на яркія, колькі рэалістычна праўдзівыя, тыповыя, шматгранныя. Письменнік выступіў супраць духоўнага спусташэння чалавека. Ён імкнецца расказаць не прыватную і займальную гісторыю, што здары- лася з яго героямі, а паспрабаваў выявіць сувязь паміж мінуўшчынай і сучаснасцю, раскрыць жыццё ў яго складанасцях і супярэчнас- цях, сцвердзіць думку пра непераможнасць і ўсемагутнасць добра і чалавечнасці.

Косміч, Шаблыка, Змагіцель, Хілінскі і іншыя станючыя героі рамана неаб'якава да зла і несправядлівасці. Сумленныя людзі,

яны вераць, што «помста ўсё ж ёсць. <...> За кожную кроплю крыві, за кожную слязу. Не цяпер, дык заўтра. Не самому, дык нашчадкам». І разважаюць яны на ўзроўні персанажаў класічных твораў. Нагада- ем хоць бы герояў Фёдара Дастаеўскага з іх пакутлівым роздумам над многімі праблемамі людскога быцця.

Уладзімір Караткевіч стварыў у беларускай літаратуры адмег- ных герояў: патомных інтэлігентаў, маральных максімалістаў, выса- кародных і шчырых патрыётаў, сапраўдных рыцараў Беларусі. Гэта Маеўскі з апавядання «Аліва і меч», Пятрок Ясюкевіч з апавядання «Сіняя-сіняя», Раман Ракутовіч з аповесці «Сівая легенда», Андрэй Грынкевіч з рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі», Алесь Загорскі з рамана «Каласы пад сярпом тваім», Гервасій Выліваха з аповесці «Ладдзя Роспачы», Юрась Братчык з рамана «Хрыстос прызямліўся ў Гародні», Антон Косміч з рамана «Чорны замак Альшанскі».

Уладзімір Караткевіч — пісьменнік-рамантык. Даследчыкі, якія звярталіся да творчасці пісьменніка, адзначалі яе сувязь з раман- тызмам. Напрыклад, прафесар Карлава ўніверсітэта В. Жыдліцкі ў «Слоўніку пісьменнікаў Савецкага Саюза» (Прага, 1977, т. 1) пісаў: «Як гістарычныя, так і сучасныя сюжэты ён (У. Караткевіч. — А. В.) настрайвае рамантычна, аддаючы перавагу ў першым выпадку класічнаму вальтэрскотаўскаму рамантызму, у другім — «неараман- тызму» з яго значнай доляй лірызму і казкавай паэтычнасцю».

Характэрна, што сам пісьменнік адмаўляў рамантызм у сва- ёй творчасці. Так, на адно з пытанняў анкеты, падрыхтаванай Т. Шамякінай, ён адказаў: «Я не пісьменнік рамантычнага скла- ду.<...> Я, можа, больш чым хто авантурыст (хоць ніколі не шукаў у авантурах выгады), і жыццё падсоўвала мне і такіх людзей, і такія выпадкі, якія не назавеш штодзённымі».

А. Мальдзіс у сваёй кнізе «Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Ка- раткевіча» парадакспальнасьць такой сітуацыі вытлумачвае наступ- ным чынам: «У часы, калі пісаліся і публікаваліся асноўныя тво- ры Уладзіміра Караткевіча, рамантызм — і як мастацкі напрамак, і як стыль — меў адмоўную афарбоўку. Загорскага, Грынкевіча, Беларэцкага крытыка ўпарта называла прыдуманымі, нерэальнымі, нежыццёвымі. Карацей — рамантычнымі. І ў пісьменніка выпраца- ваўся стойкі «іміунітэт» супраць гэтага слова, яго непрыняцце. <...>Ён упарта даказваў: не, у мяне ўсё так, як было, як магло быць у жыцці, я пішу ў адпаведнасці з праўдай гістарычнай, праўдай мас- тацкай».

Сапраўды, Караткевіч пісаў у адпаведнасці з праўдай гістарыч- най, праўдай мастацкай. Яго творчасць варта ацэньваць на падставе тых эстэтычных прынцыпаў, паводле якіх яна створана. А ў гэ- тай творчасці выявіліся многія прыкметы рамантызму: імкненне да

выключнага, рэдкага, незвычайнага, услаўленне постацей гераічных, свабодалюбівых, высакародных і самаахвярных, увага да праблем нацыянальнага адраджэння, фальклору і гісторыі, паэтызацыя гістарычнага мінулага, цікавасць да прыроды і супрацьпастаўленне яе цывілізацыі, культ пачуцця і чалавечай індывідуальнасці ў процівагу рацыяналізму і дагматызму прагматыкаў. Па-майстэрску ўзнаўляючы каларыт і дух пэўных эпох, раскрываючы характары, пісьменнік гістарычныя калізій часцей за ўсё перамяшчаў у сферу рамантычнага канфлікту чалавечнасці, высакародства, паэтычнага светаўспрымання з жорсткасцю, эгаізмам, духоўнай чэрствасцю, цынзізмам. Сваёй духоўнай сутнасцю Караткевіч быў рамантык, што выявілася і ў яго светапоглядзе, і ў мастацкіх асаблівасцях яго твораў.

Разнастайная мастацкая палітра твораў Уладзіміра Караткевіча. У апавяданнях, аповесцях «Сівая легенда», «Чазенія» і рамане «Каласы пад сярпом тваім» выявілася ліра-эпічная, рамантычная манера пісьма, а ў аповесці «Цыганскі кароль», «Легендзе аб бедным д'ябле і аб адвакатах Сатаны», аповесці «Ладдзя Роспачы», рамане «Хрыстос прыязміўся ў Гародні» — рысы барока: спалучэнне высокага і нізкага, рэальнага і фантастычнага, натуральнага і гратэскавага, гераічнага і трагічнага.

Уладзімір Караткевіч — адзін з тых беларускіх пісьменнікаў, якія востра адчулі неабходнасць ідэйна-тэматычнага і жанрава-стылявага абнаўлення беларускай літаратуры. Пісьменнік звяртаўся да вопыту як нацыянальнай літаратуры, так і літаратур свету. Пэўнае сюжэткампазіцыйнае падабенства назіраецца паміж ягоным раманам «Леаніды не вернуцца да Зямлі» і «Паўночнай аповесцю» Канстанціна Паўстоўскага. Сляды ўплыву шырока вядомай аповесці Артура Конан-Дойла «Сабака Баскервіляў» адчуваюцца ў аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха», аповесці «Залаты жук» Эдгара По, аповесці «Лабірынты» Вацлава Ластоўскага — у рамане «Чорны замак Альшанскі». Багаты сусветны літаратурны кантэкст у рамане «Хрыстос прыязміўся ў Гародні», аповесцей «Ладдзя Роспачы» і «Чазенія». Творца шмат у чым ішоў ад кніжнага, агульнанацыянальнага да індывідуальнага, нацыянальнага, каб на падставе асабістага, нацыянальнага ўзняцца да агульначалавечага. Такі шлях у літаратуры магчымы і перспектыўны. Тут важна само вырашэнне тэмы. А яно ў Караткевіча адметнае.

Пісьменнік валодаў непаўторным і дзівосным талентам, здольнасцю бачыць ідэальнае, гарманічнае і прыгожае ў жыцці. Аднак гэта было не спакойнае сузіранне навакольнага свету. Яго трывожыла праяўленне бездухоўнасці ў людзях, ён абуджаў у чалавеку добрае і чалавечнае. Пісьменнік быў непрымірымы да зла, змагаўся за чалавека, хацеў бачыць яго лепшым і прыгажэйшым.

Плэнна працаваў Уладзімір Караткевіч і як драматург. Яго п'есы пераважна героіка-рамантычныя.

Падзеі драмы «Млын на Сініх Вірах» (1946, 1957; пастаўлена ў 1959 г. на Беларускім тэлебачанні) адбываюцца ў маленькім беларускім гарадку і яго ваколіцах на працягу 1941—1942 гг. Горад вось-вось павінен захапіць вораг. Старшыня гарвыканкама Каляда і прадстаўнік з вобласці Пятро Лаўрановіч становяцца партызанскімі камандзірамі. Дырэктару музея Дзюбку яны прапаноўваюць тры-маць у горадзе канспіратыўную кватэру, стаць камерсантам і гандляваць старажытнасцямі-падробкамі. Млынару Цыкмуну Асінскаму, ягонай дачцэ Марысі і сыну Лаўрановіча Андрэю даручаюць малоць для партызанаў збожжа ў млыне, які знаходзіцца ў глухіх нетрах пушчы, у мясціне Сінія Віры. Як сувязны паміж партызанамі і горадам знаходзіцца на млыне і камсамольскі работнік Віктар Сміхальскі. У бліжэйшай вёсцы жыве знахарка і народная лекарка Тэкля Каваль. Яна ў выпадку небяспекі павінна папярэдзіць аб гэтым насельніку млына. У далейшым адбываюцца падзеі, у якіх раскрываюцца высякароднасць, мужнасць і гераізм Тэклі Каваль, Андрэя, Марысі і выяўляюцца эгаізм, баязлівасць, дэмагогія і здрада Віктара.

У п'есе ёсць эфектныя, прыгодніцкія элементы, а таксама патэтыка. Гэты твор адметны сцвярджальным патрыятычным пафасам, моцнай і трывалай народнай асновай, глыбокімі і змястоўнымі вобразамі.

У канцы 50-х гг. XX ст. адбываюцца падзеі драмы «Трошкі далей ад Месяца» (1960). Як і п'еса «Млын на Сініх Вірах», пры жыцці пісьменніка не друкавалася.

Да Багуслаўскага, галоўнага архітэктара невялікага, але і не малага горада, прыехаў яго стары сябра Вярыга, які па хлуслівым даносе ў 1930-я гг. быў беспадстаўна асуджаны. У выніку распалася сям'я. Атрымаўшы волю, ён хоча знайсці таго, хто на яго данёс. І яшчэ ён прагне працы, дзейнасці.

Падзеі мінулых гадоў паўплывалі і на Багуслаўскага. Ён вырашыў жыць для сябе, стаў абьякавы да ўсяго. У выніку безгустоўным стала архітэктурнае аблічча горада. Ды і сам ён стаў іншы.

У п'есе шмат увагі адведзена маладому пакаленню, у першую чаргу сыну Багуслаўскага, васьмнаццацігадоваму студэнту-філолагу Сяргену, яго адносінам з дзяўчатамі Наташай і Анэлай, з бацькамі, са старой нянькай Альжбетай, з Вярыгам. Рамантычны і наіўны Сяргей уяўляе свайго бацьку героем, крышталёвым чалавекам. Але потым, калі даведаўся, што той пад уплывам загадчыка ашчаднай касы Бяскішкіна браў хабар і займаўся іншымі несумленнымі справамі, хацеў нават скончыць жыццё самагубствам. Духоўная драма юнака перарастае ў канфлікт з бацькам. Сяргей пакідае родны дом і

разам з Наташай хоча самастойна і па-новаму ўладкаваць сваё жыццё. Перабіраецца да сястры і нянька Альжбета. Вярэга, даведаўшыся, што данос на яго напісаў Бяскішкін, гнеўна асуджае і выганяе з хаты Багуслаўскіх гэтага чалавека. Ён таксама пакідае хату Багуслаўскага, едзе на поўдзень вобласці будаваць завод, ду-мае, што ягоны сябар заблытаўся ў жыцці, верыць, што ён стане іншы. У канцы п'есы Багуслаўскі разбівае аб падлогу падораную Бяскішкіным вазу, а жонка сцешвае яго: усё будзе добра.

Драма «Трошкі далей ад Месяца» не пазбаўлена павярхоўнасці ў раскрыцці канфлікту паміж персанажамі. Аднак ёсць у ёй праўдзівыя і пераканаўчыя жыццёвыя сітуацыі, індывідуалізаваныя характары. Гэта і Сяргей са сваім юнацкім максімізмам. І ягоны бацька, які паводзіў сябе паводле тых абставін, у якіх апынуўся. І празмерна дасведчаная ў жыцці і прагматычная Анэля, аднакурсніца Сяргея. І мяшчанская сям'я Бяскішкіных. І ўмудроная жыццём, ласкавая і клапацлівая Альжбета. І нязломны ў сваіх прынцыпах і перакананых Вярэга, які шмат перажыў у жыцці і не страціў любові да чала-века, веры ў яго.

У лютым 1963 г. у Чалябінску, дзе жыла з сям'ёй яго старэйшая сястра Наталя, Уладзімір Караткевіч напісаў «Руну пра Кастуся», адзін з ранніх варыянтаў п'есы «Кастусь Каліноўскі». Падзеі драмы разгортваюцца на Гродзеншчыне, у Вільні, Пецярбургу, Мінску, згадваецца Магілёўшчына, у прыватнасці, Доўгая Круча на беразе Дняпра, дзе ўрадавае войска разбіла паўстанцаў. Няпросты быў шлях гэтага твора да гледача і чытача. П'еса мела некалькі варыянтаў. У 1978 г. была пастаўлена Беларускай дзяржаўнай акадэмічнай драматычным тэатрам імя Якуба Коласа (рэжысёр Валерый Мазыньскі).

Калі ў рамане «Каласы пад сярпом тваім» апісаны падзеі пярэдняга паўстання 1863—1864 гг., то ў драме апісваецца само паўстанне. У ёй прысутнічаюць рэальныя гістарычныя персанажы і народжаныя фантазіяй аўтара героі, а таксама фантастычныя дзейныя асобы.

Як і ў рамане, у драме паказаны складанасць і супярэчліваць паўстання. Ужо на пачатку твора, калі Кастусь Каліноўскі выратаваў камандзіра паўстанцаў Вастравуха ад гневу сялян, было адзначана, што сяляне, ашуканыя царскай прапагандай, нярэдка распраўляліся з кіраўнікамі паўстанцкіх атрадаў ці выдавалі іх уладам.

Драматург, як і ў прозе, і тут выявіў прыхільнасць да людзей, якія нават у выключных і цяжкіх сітуацыях не страчаюць пачуцця гумару, бадзёрасці і аптымізму. У крытычны момант, калі паўстанне пацярпела паражэнне, Каліноўскі падтрымлівае маральна сваіх паплечнікаў па барацьбе. «Кастусь Каліноўскі» — твор героіка-рамантычны. У ім, як і ў рамане «Каласы пад сярпом тваім», Каліноўскі выступае як непрымірымы вораг самадзяржаў і патрыёт

роднага краю. Гэта чалавек вялікай сілы волі, цвёрдага характару і адначасова чысты і ўзвышаны па сваіх ідэалах. Грамадзянская пазіцыя Каліноўскага выразна выяўляецца ў яго адносінах да бе- лага жонду, прадстаўнікі якога здрадзілі ідэі паўстання і паставілі ўласна польскія нацыянальныя зацікаўленні вышэй за беларускія нацыянальныя, а таксама за сацыяльныя. Ён выступае за нацыянальнае раўнапраўе, за тое, што «грэба абапірацца на мужыка». Гэты чалавек не здраджвае сваёй ідэі. Да яго ў каземат заходзіць Мураўёў. Прапануе адмовіцца ад сваіх перакананняў, а за гэта выратуе яму жыццё, забяспечыць у будучым бліскучую кар'еру. Каліноўскі рашуча адмаўляецца ад такой прапановы: «Рэнегат. Вам трэба для заспакаення рабіць другіх падобнымі да сябе... Але я гэтага... апошняга... вам не падару... *граф-вешальнік*». Тут сцвярджа- ецца маральная і духоўная перавага Каліноўскага над Мураўёвым, былым удзельнікам першых дзекабрыскіх арганізацый, а потым дзяржаўным саноўнікам, які здрадзіў ідэалам сваёй маладосці і пад кіраўніцтвам якога было задушана паўстанне 1863—1864 гт.

Паказальныя для светапогляднай і эстэтычнай сістэмы Уладзіміра Караткевіча таксама словы Каліноўскага: «Кожны раз чалавецтва бліжэй да шчасця... на вышыню нашых магіл».

Шматзначнымі з'яўляюцца заключныя сцэны драмы. У камеру да вязня прыходзіць постаць жанчыны ў чорным, якая сімвалізуе Беларусь. У гэтым месцы вобраз Каліноўскага набыў большую пераканаўчасць і праўдзівасць. Драматург выкарыстаў ягоняя «Лісты з-пад шыбеніцы» з вядомым вершам «Марыська чарнаброва, галубка мая!». Падкрэсліваючы дэмакратызм Каліноўскага, аўтар прыводзіць наступныя яго словы: «У нас няма дваран. У нас усе роўныя». Паміраючы, Каліноўскі верыць у лепшую будучыню свай- го краю:

Ты будзеш паміраць. Ды толькі ведай,
Бясмертны ты, як фенікс, мой народ...

Драматург раскрыў характар і рухаючыя сілы паўстання. Ад- нак асобныя мясціны драмы з'яўляюцца трохі прыгодніцка- павярхоўнымі і патэтычнымі. Меладраматычнымі атрымаліся і нека- торыя любоўныя сцэны. Іншы раз дыялогі становяцца расцягнутыя, і тады страчваецца вастрыня сюжэта, знікае напружанасць і дынамізм дзеяння.

Лепшымі з'яўляюцца тыя мясціны драмы, дзе сутычка сялян з урадавым войскам паказваецца нібы карнавал, нібы народны танец, калі, быццам у класічных трагедыях, гучаць галасы фантастычных дзейных асоб, калі на сцэне з'яўляецца юрод. Караткевіч у гэтым творы выявіў здольнасць вырашаць самыя складаныя мастацкія

задачи, прыкметна ўзбагачаючы тым самым беларускую драматургію.

Слава драматурга прыйшла да Уладзіміра Караткевіча ў 1970-я гг. П'еса «Званы Віцебска» (напісана ў 1973 г.), у якой аўтар звярнуўся да падзей Віцебскага паўстання 1623 г., з поспехам была пастаўлена 29 жніўня 1974 г. на сцэне Беларускага дзяржаўнага акадэмічнага драматычнага тэатра імя Якуба Коласа (рэжысёр Валерый Мазынскі).

Гэта манументальная гераічная трагедыя рамантычнага плана, у якой гістарычна дакладна ўзноўлены падзеі далёкай мінуўшчыны. Аўтар адзначыў, што Іасафата Кунцэвіча за фанатычны дэспатызм і жорсткасць у народзе празвалі «душахватам». Ён гвалтоўнымі сродкамі насаджаў унію. Таму адчуў моцны адпор праваслаўных у Вільні, Магілёве, Оршы, Полацку. Уладзімір Караткевіч паказаў Іасафата Кунцэвіча не толькі як рэлігійнага фанатыка і забойцу, але і як ахвяру свайго часу, пэўных абставін і той догмы, якой ён служыў. Біскупу вочы на свет адкрыў яго духоўнік, езуіт Касінскі, які, як і іншыя адмоўныя персанажы, асоба не шаржыраваная і не спрошчаная: «Увесь твой шлях — гэта не ты, вялікі дзеяч веры, вялікая асоба гісторыі. Думаеш, гэта ты задзіраў гэты народ? Гэта мы — тваімі рукамі і тваім языком, тваімі ўчынкамі, тваімі думкамі, добрымі і блажанымі. Рабілі мы. Але адказваць будзеш ты». Біскуп адчуў трагізм свайго становішча, стаў духоўна відушчы, але было позна. Гараджа не забіваецца Іасафата Кунцэвіча. Ён гіне ганебнай смерцю.

Ніхто не выдае ўладам забойцу Іасафата Кунцэвіча. Караюць паўстанцаў, хвошчуць гнойнымі бізунамі званы. Красамоўна гучаць словы, сказаныя на эшафеце Ропатам: «Ніхто не вырве нас з іхніх кіпцюроў, калі не вырвемся самі. <...> Ніякім розумам, ніякім гвалтам нельга дасягнуць таго, каб у Віцебску не было Віцебска, каб на нашай зямлі не было нашай зямлі». Нельга забіць народ, нельга адабраць у яго памяць — такая галоўная думка твора. Каб сцвярджаць гэта ў першай палове 70-х гг. XX ст., трэба было мець грамадзянскую мужнасць і смеласць.

Да стагоддзя з дня нараджэння Янкі Купалы была прымеркавана п'еса «Кальска чатырох чараўніц» (напісана ў 1981 г., пастаўлена ў 1982 г. Беларускім рэспубліканскім тэатрам юнага глядача, рэжысёр Уладзімір Аляксандравіч Караткевіч), сацыяльна-філасофскі твор пра дзіцячыя і юнацкія гады будучага Песняра. У пралогу чараўніцы — Белая, Блакітная, Залатая і Змрочная — вяртаюць яму пры нараджэнні незвычайны і цяжкі лёс.

Выкарыстоўваючы многія факты і дэталі з жыцця паэта (гісторыя роду Лудэвічаў, іх месцажыхарства, першыя творы паэта на польскай мове, яго любоў да кнігі), звяртаючыся да некаторых

тэм, ідэй і вобразаў яго паэзіі, закранаючы пытанні нацыянальнай прыналежнасці юнака, лёсу беларускай мовы, драматург засяродзіў увагу на паказе яго адносін з бацькамі і з былым удзельнікам паўстання 1863—1864 г. Зыгмунтам Чаховічам, хто прыкметна ўплываў на фармаванне светапогляду маладога Купалы.

Да падзей Крычаўскага паўстання 1743—1744 г. звярнуўся Уладзімір Караткевіч у трагедыі «Маці ўрагану» (напісана ў 1982 г., упершыню пастаўлена ў 1988 г. мінскім аматарскім тэатрам «Зо-лак», рэжысёр Галіна Прыма). П'есе, асабліва яе першай дзеі, папярэднічала легенда «Маці Ветру» (1956).

Трагедыя «Маці ўрагану» стала адным з вяршынных набыткаў драматургіі Уладзіміра Караткевіча. Крычаўскае паўстанне выбухнула супраць адміністрацыі староства і супраць братоў-арандатароў Іцкавічаў, якія абрабавалі край.

Трывожнай, пераднавальнічнай атмасферай пярэдняга паўстання напоўнены пачатак твора, што выяўлена і ў прыведзеных журботных песнях, і ў нахабных паводзінах братоў Іцкавічаў, якія з войскам наведалі двор Ветру, і ва ўсхваляваным дыялогу будучых кіраўнікоў паўстання Васіля Вашчылы і Васіля Ветру. П'еса вызначаецца рамантычнай прыўзнятаасцю і панарамнасцю. Дзеянне твора адбываецца ў сялянскім двары, пяхоры, карчме, магнацкім палацы, на гарадской плошчы і на полі бітвы. Багатая і разнастайная мова персанажаў.

Драматург закранаў у п'есе праблемы асабістага і грамадскага, пачуцця і абавязку. Агна Вецер, каб выратаваць чалавечую годнасць свайго сына Васіля Ветру, накіроўвае яго да пракажонага ў пяхору. Пракажоны — гэта беларус на сваёй зямлі, гэта лёс беларускага народа, лёс яго лепшых прадстаўнікоў. Гэта адзін з яркіх і самабытных адраджэнскіх вобразаў беларускай літаратуры, вобраз рамантычны і сімвалічны. Письменнік назваў пракажонага Чалавекам з вялікай літары.

Аўтар стварыў у п'есе глыбокія вобразы. Праз адчай, пакуты і мужнасць уздымаецца Васіль Вецер да маральнага і духоўнага ачышчэння. Ён, прадстаўнік сялянскай эліты, можна ідзе на сваю галгофу, годна гіне за народную справу. Велічны і трагічны атрымаўся вобраз айнай маці Агны Вецер. Жорсткім, разбэшчаным, нікчэмным, але і разумным, небаязлівым выступае князь Геранім Радзівіл. Страшнай фігурай з'яўляецца пробашч Пёкур, пра якога Агна Вецер сказала, што ён усё-ўсё разумее і, аднак, робіць паскудства, подласць.

Слушна адзначыў А. Мальдзіс у сваёй кнізе «Жыцце і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча», што ў гэтай п'есе «асабліва яркава ўвабодзіўся шматгранны талент аўтара — трагедыіны (фінал твора), камедыіны (сцэны ў радзівілаўскім палацы), паэтычны (велічныя

канты), аналітычна-даследчыцкі (грунтоўныя ўступныя тлумачэнні)». Гэта сапраўды велічны і ўрачысты гімн паўстанцам і адначасова шчымлівы рэквіем па іх.

Уладзімір Караткевіч дасканала перадаў у п'есе дух той эпохі, напоўніў яе актуальным, сучасным гучаннем. Многія ўдзельнікі Крычаўскага паўстання загінулі ў бітве, былі павешаны на шыбеніцах, пасаджаны на палі, разарваны, зашытыя ў мядзведжыя скуры, сабакамі. Але ў народнай памяці засталіся іхнія мужнасць і гераізм.

У фінале п'есы прыгнечаная горам Агна Вецер цалуе ворагаў і заражае іх праказай. Велічна і аптымістычна гучыць народны голас: «Чорта лысага яны ўзялі і возьмуць нас!» Тым самым сівярджаяцца не толькі маральная перамога паўстанцаў, але і праводзіцца думка пра няскоранасць і неўміручасць беларускага народа.

Непаўторна раскрыўся талент Уладзіміра Караткевіча ў публіцыстыцы, эсэістыцы і літаратурнай крытыцы. Нагадаем, што першыя мі публікацыямі пісьменніка ў беларускіх рэспубліканскіх выданнях 1955 г. былі верш «Машэка» і нарыс «Вязынка».

У творах Уладзіміра Караткевіча спалучыліся прыкметы розных жанраў. Так, у першадруку «Дуб Крывашапкі» (пазнейшая назва апавядання «Дрэва вечнасці») з'явілася як эсэ, «Казкі Янтарнай краіны» — як нарыс, прычым у апошнім спалучыліся элементы нарысавага і ўмоўна-фантастычнага, казачнага жанраў. Блізкія па жан- равай структуры таксама апавяданне «Краіна Цыганія» і эсэ «Званы ў прадоннях азёр».

У нарысах і эсэ Уладзімір Караткевіч паказваў яркае, незвычайнае і адначасова рэальнае, жыццёвае. Ён жыў любоўю, трывогай і болям за чалавека, за родную зямлю.

Пісьменнік знаёміў чытачоў з гісторыяй беларускага краю, абуджаў патрыятычныя пачуцці суайчыннікаў. Творцу хвалявала не толькі мінулае Беларусі, але і яе сучаснасць, што выявілася ў нарысах і эсэ, напісаных да 900-годдзя Оршы «Рша Камен...», да 1000-годдзя Віцебска і Турава «Тысячу стагоддзяў табе!» і «Сцюдзёная вясна, або 1000 год і 7 дзён», а таксама ў эсэ пра Беларускае Палессе («Званы ў прадоннях азёр») і Мсціслаў («Дыяментавы горад»).

У публіцыстычных творах пісьменнік натхнёна і па-майстэрску пісаў пра старажытныя помнікі беларускай архітэктуры («Балады каменя»), Кастуся Каліноўскага («Гэта было 10 сакавіка 1864 года»), неабходнасць стварэння ў Беларусі музея народнай архітэктуры і побыту («Наш агульны клопат»), пра дбайныя, беражлівыя адносіны да прыроды («Абдуванчык на кромцы вады»), пра зберажэнне беларускай мовы («Родная мова», «Мова (што я думаю пра цябе)»), пра захаванне міру на зямлі («Пану Старшыні II спецыяльнай сесіі Генеральнай Асамблеі ААН па раззбраенні») і інш.

Значным творам беларускай публіцыстыкі з'яўляецца нарыс «Зямля пад белымі крыламі», дзе ярка і адметна апавядаецца пра Беларусь, яе гісторыю, яе эканамічнае, палітычнае і культурнае жыццё.

У 1972 г. гэты твор з рукапісу быў перакладзены на ўкраінскую мову і выйшаў асобнай кнігай у Кіеве. Кніга прымяркоўвалася да 50-годдзя СССР. Іншыя аўтары таксама напісалі пра свае рэспублікі.

Нарыс Караткевіча стаў адным з лепшых. Пазней пісьменнік дапрацаваў нарыс, і ў 1977 г. з'явілася яго першае кніжнае выданне на беларускай мове.

«Зямля пад белымі крыламі» — своеасаблівая мастацкая энцыклапедыя Беларусі, яе візітоўка. Яна напісана таленавіта, з любоўю. Кніга адрасаваная дзецям, аднак яна цікавая і для дарослага чытача. У ёй Уладзімір Караткевіч прадоўжыў тую справу, якую рабілі сваімі публікацыямі Адам Кіркор у «Живописной России» (1882), Аркадзь Смоліч у «Географіі Беларусі» (1919), іншыя беларускія пісьменнікі і навукоўцы.

Пісьменнік ахоплівае ў нарысе беларускую гісторыю ад самых старажытных часоў і да 70-х г. XX ст. Ён разважае пра прыроду сваёй краіны і нацыянальны характар беларусаў, успамінае гістарычныя падзеі, піша пра славытых грамадскіх і культурных дзеячаў, пра гарады, пра помнікі гісторыі і культуры беларускага народа.

У гэтым творы няма голай рэгістрацыі лічбаў і фактаў. Тут пісьменнік раскрывае душу народа, які годна пераадолеў многія выпрабаванні, цяжкасці і які жыве багатым паўнакроўным жыццём.

У нарысе «Зямля пад белымі крыламі» аўтар цікава, для таго часу смела і па-новаму глянуў на родную Беларусь, разбурыў многія асімілятарскія міфы, створаныя пра яе гісторыю.

У свядомасці беларуса (ды і не толькі беларуса) заўсёды, як коласаўскае «Мой родны кут!..», будзе існаваць ёмістае, паэтычнае і метафарычнае караткевічаўскае вызначэнне Беларусі як зямлі пад белымі крыламі.

Багацце і невычэрпнасць таленту Уладзіміра Караткевіча раскрылася ў натхнёных і па-мастацку глыбокіх эсэ і артыкулах пра Францыска Скарыну, Міхала Агінскага, Аляксея Канстанцінавіча Талстога, Тараса Шаўчэнку, Лесю Українку, Янку Купалу, Максіма Багдановіча, Рыгора Шырму, Міхаіла Шолахава, Янку Брыля, Уладзіміра Калесніка. Уладзімір Караткевіч напісаў пра іх з любоўю, цеплынёй і захапленнем. Пісьменніка прывабілі сапраўдныя таленты і духоўна блізкія яму мастакі.

Усведамляючы веліч здзейсненага Францыскам Скарынам, аўтар імкнуўся асэнсаваць яго ролю і месца ў гісторыі свайго народа і ў гісторыі чалавецтва.

Апавядаючы пра Шаўчэнку і Лесю Українку, адзначаў мужнасць і народнасць іхніх твораў. Пісьменнік цудоўна ведаў украінскую мову,

гісторыю і культуру. Пра Украіну, пра Кіеў і пра тое, чым была для яго гэта зямля, хораша распавёў у эсе «Абраная» і «Мой се градок!».

Гаворачы пра вялікіх паэтаў, Уладзімір Караткевіч адзначаў і вылучаў у першую чаргу іх непарыўную сувязь з жыццём народа. Пра Купалу пісьменнік сказаў: «І ён вельмі верыў у свой народ. Толькі гэта і дало яму сілу ствараць тое, што ён стварыў, даць ямяму народу, якім усе пагарджалі, песню, слова і мову». Пра Шаўчэнку пісаў: «Яго любоў да людзей не ведала межаў. Часам яна прыкрывалася панцырам іроніі, часам аддавала горкім сарказмам». Усё гэта было блізка Караткевічу, яно ўвасаблялася і ў ягонай творчасці.

Неспакой і трывога не пакідалі Уладзіміра Караткевіча і тады, калі ён думаў пра духоўна блізкага яму Максіма Багдановіча. Яго асобу пісьменнік асэнсавалі па-мастакоўску загляблена, арыгінальна. Багдановіч прывабіў высокай культурай паэтычнага мыслення, дасканаласцю творчасці, наватарствам у распрацоўцы беларускага гістарычнага эпаса («Максім і Магдалена»). Караткевіч грунтоўна прааналізаваў паэтыку і эстэтыку гэтага таленавітага мастака, даў выразнае і канкрэтнае разуменне ягонай творчасці:

«Па-першае, ён змагаўся наводдаль ад сваёй арміі. Іншым было лягчэй. Яны былі сузор'ем. Ён — самотнай зоркай <...>

Па-другое, гэты чалавек ніколі не зведаў кампрамісаў, ніколі не дапусціў сваё сумленне да згоды, не пісаў таго, чаго не думаў, цвёрда ішоў па адзіна магчымым для чалавека шляху, шляху годнасці і сцвярдзення права на сваю, адметную, незалежную думку. <...>

Па-трэцяе, ён бараніў годнасць чалавечую, клікаў да гуманізму і на гэтай дарозе адступленняў не ведаў.

Па-чацвёртае, быў наскрозь гістарычным паэтам у тым сэнсе, што абуджаў у народзе гістарычнае мысленне, а значыць, і гонар».

Наколькі трапныя і дакладныя вызначэнні! І колькі яны адпавядаюць характару той працы, якую працягваў следам за Багдановічам сам Караткевіч.

Вызначаюцца адметнасцю і змястоўнасцю таксама крытычныя артыкулы пісьменніка пра паэзію Алеся Наўроцкага, Васіля Зуёнка, Рыгора Барадудзіна, Янкі Сіпакова, украінскага паэта Уладзіміра Лучука. Караткевіч-крытык такгоўны, далікатны, але і прынцыпова, патрабавальны. Ён умеў вылучыць галоўнае, істотнае. І адна-часова радаваўся творчым знаходкам і адкрыццям іншых. Даскана-лае адчуванне і разуменне мастацкага слова дазваляла яму глыбей пранікнуць у закранутую праблему, быць максімальна аб'ектыўным у меркаваннях і высновах.

Заслугоўваюць добрага слова і развагі пра псіхалогію творчасці, выказаныя ў артыкуле «Задума: узнікненне і ўвасабленне», дзе

пісьменнік адказаў на пытанні, якія даслаў яму па гэтай праблеме польскі даследчык Міраслаў Ахоцкі. Трэба згадаць і ягоныя адказы на анкеты газеты «Літаратура і мастацтва», Юрыя Гальперына, Таццяны Шамякінай, Алега Бембеля, і ягоныя гутаркі-інтэрв'ю з Адамам Мальдзісам, Барысам Фірштэйнам, Святланай Алексіевіч, Апанасам Цыхуном, Ганнай Якаўлевай, Аленай Губіч, Розай Станкевіч, Валянцінай Аляшкевіч, Уладзімірам Ягоўдзікам, і выступленні на з'ездах, пленумах і іншых мерапрыемствах Саюза пісьменнікаў Беларусі, а таксама на радыё, тэлебачанні (там у другой палове 1970-х і на пачатку 1980-х гг. ён быў вядучы праграмы «Спадчына»), на шматлікіх сустрэчах з чытачамі і прыхільнікамі яго таленту, многія іншыя матэрыялы.

Уладзімір Караткевіч з'яўляецца таксама аўтарам змястоўных тэкстаў для фотаальбомаў «Краявіды Беларусі» (1968), «Белавежская пушча» (1973, 1975) і «Памяць зямлі беларускай» (1979).

У сярэдзіне 1950-х гг. пісьменнік звярнуўся да перакладаў, якія з'яўляліся для яго арганічнай часткай творчага самавыяўлення. Некаторыя з іх, як, напрыклад, пераклады з паэзіі Валерыя Катула, Джорджа Байрана, Адама Міцкевіча, Івана Франка, Яна Судрабалана, Расула Гамзатава і іншых аўтараў, пераклад п'есы башкірскага пісьменніка Мустая Карыма «У ноч зацьмення Месяца» (пастаўлена ў 1972 г. Нацыянальным акадэмічным тэатрам імя Янкі Купалы) пазней былі ўключаны ў кнігу яго перакладаў «Галасы маіх сяброў» (1993).

Пісьменнік пераклаў на беларускую мову таксама драмы «Праметэй перад трыбуналам» грэчаскага пісьменніка Пётраса Антэаса і «Цар Фёдар Іаанавіч» Аляксея Канстанцінавіча Талстога, праязныя творы Анатоля Знаменскага, Яна Гушчы, Элены Гашпаравай і асобныя ўласныя творы на рускую мову.

Архівы пісьменніка, успаміны яго сяброў і знаёмых сведчаць пра тое, што яго як перакладчыка цікавілі Біблія, «Шляхціц Завальня...» Яна Баршчэўскага, паэзія Роберта Бёрнса, Генрыха Гейнэ, Цыпрыяна Норвіда, Канстанты Льдэфанса Галчынскага, Уладзіслава Бранеўскага, Гарсія Лоркі, п'еса «Кар'ера Артура Уі» Бертальда Брэхта. Нешта з гэтага ён марыў перакласці. А нешта, магчыма, і перакладзена, але пакуль што, на вялікі жаль, нам невядома.

Пераклады Уладзіміра Караткевіча паглыбляюць наша ўяўленне пра адметнасць і шматграннасць таленту мастака, раскрываюць шырыню і разнастайнасць яго творчай зацікаўленасці. Ён перакладаў творы пісьменнікаў розных часоў і народаў. І ўсё ж аддаваў перавагу пісьменнікам-рамантыкам, галоўным чынам духоўна блізкім аўтарам, творчасць якіх прасякнута грамадзянскім і патрыятычным пафасам.

У творчасці Караткевіча выразна выявіліся кніжныя літаратурныя традыцыі, ён ведаў многія славянскія, некаторыя старажытныя і заходнееўрапейскія (напрыклад, лацінскую і нямецкую) мовы, цудоўна адчуваў беларускае слова, што станоўча ўплывала на якасць ягоных перакладаў.

Пераклады Уладзіміра Караткевіча шмат у чым сугучныя яго арыгінальнай творчасці. І справа, відаць, не толькі ў тым, што ў яго арыгінальных творах і ў перакладах можна знайсці падабенства вобразаў, матываў, ідэй, што ў перакладах раскрыліся асаблівасці яго творчай манеры, але і ў тых глыбока гуманістычных адносінах як беларускага пісьменніка, так і тых аўтараў, творы якіх ён перакладаў, да жыцця, асобнага чалавека і мастацтва.

Уладзімір Караткевіч выступаў і з крытычнымі артыкуламі па пытаннях мастацкага перакладу. Гэта «...Будзеш свой сярод чужых» — на зборнік пазіі Байрана на беларускай мове, «І наш "Фаўст"» — пра пераклад паэмы Гётэ на беларускую мову, зроблены Васілём Сёмухам, і «Да новых, яшчэ шырэйшых даляглядаў» — пра штогадовік «Далягляды». У іх ён абгрунтаваў думку, што ўзровень мастацкага перакладу сведчыць пра сталасць літаратуры, якая за-свойвае іншамовныя творы, тым больш калі гэтыя творы Байрана ці Гётэ. Пісьменнік адстойваў творчае ўзнаўленне арыгінала. Важным з'яўлялася і тое, каб перакладчыкі звярталіся да духоўна блізкіх іншамовных аўтараў. Уладзімір Караткевіч сур'ёзна, удумліва ставіўся да перакладаў, хацеў, каб яны натуральна і мілагучна гучалі па-беларуску.

Уладзімір Караткевіч — аўтар сцэнарыяў мастацкіх і дакументальных фільмаў «Жыцце і ўзнясенне Юрася Братчыка» («Хрыстос прывямлiўся ў Гародні», 1967), «Дзікае паляванне караля Стаха» (1979), «Чорны замак Альшанскі» (1983), «Сведкі вечнасці» (1964), «Памяць» (1966), «Будзь шчаслівай, рака» (1967) і інш. Напісаў лібрэта балета «Кастусь Каліноўскі» (1973).

Па яго творах на сцэне Нацыянальнага акадэмічнага тэатра оперы і балета Беларусі пастаўлены оперы «Свая легенда» (1978, кампазітар Дзмітрый Смольскі, кіраўнік пастаноўкі Уладзімір Машэнскі), «Дзікае паляванне караля Стаха» (1989, кампазітар Уладзімір Солтан, кіраўнік пастаноўкі Яраслаў Вашчак; Дзяржаўная прэмія Беларусі, 1990), мастацкія фільмы, тэле- і радыёспектаклі.

Вялікую каштоўнасць мае эпісталярная спадчына Уладзіміра Караткевіча. Яна пашырае ўяўленне пра пісьменніка як пра чалавека і творцу. Яго лісты надзвычай цікавыя, змястоўныя і пазнавальныя.

Яшчэ ў 1938 г. будучы пісьменнік даслаў ліст Карнею Чукоўскаму і атрымаў ад яго адказ.

У пачатку ліпеня 1952 г. даслаў Якубу Коласу на ацэнку свае раннія творы пад назвай «Казкі і легенды маёй Радзімы», да якіх прыклаў суправаджальны ліст, дзе каратка расказаў пра сябе. А ў віншавальным лісце за 30 кастрычніка 1952 г. з Кіева ён пісаў Пес- няру: «У дзень Вашага сямідзесяцігоддзя дзякую Вам за тое, што Вы існуеце на зямлі, што ў мінуты вялікага шчасця думаеш аб Вас, што ў мінуты, калі вельмі і вельмі цяжка — зноў-такі звяртаешся да Вашых вершаў і паэм, бясконца набіраючыся ад іх сілы.<...> Купала быў моцны сваёй тугою па Радзіме, Вы — упэўненай верай у яе, спакойнаю любоўю да яе».

У канцы чэрвеня 1952 г. пасля паездкі на радзіму Янкі Купа- лы даслаў нарыс «Вязынка» і суправаджальны ліст жонцы паэта Уладзіславе Францаўне, якая ўключыла гэты нарыс у кнігу «Янка Купала. Зборнік матэрыялаў аб жыцці і дзейнасці паэта» (1955). У верасні 1955 г. Уладзімір Караткевіч разам з іншымі ўдзельнікамі Шостаі рэспубліканскай нарады маладых пісьменнікаў наведаў у Мінску Літаратурны музей Янкі Купалы, сустрэўся з Уладзіславай Францаўнай, якая падарыла маладому паэту згаданую кнігу. Яго вельмі ўзрадавала тая публікацыя. У лісце за 25 лістапада 1955 г. з Лесавічаў на Кіеўшчыне, дзе настаўнічаў, з удзячнасцю пісаў: «Вы цяпер нешта накітавалі маёй хроснай маці: першы мой выступ у вялікай прусе быў зроблены дзякуючы Вам (гэта самая «Вязынка»».

Дзякуючы Максіму Танку, у той час галоўнаму рэдактару часопіса «Польмя», быў апублікаваны верш Уладзіміра Караткевіча «Машэка» (Польмя, 1955, № 7). Тая падзея істотна паўплывала на далейшы лёс маладога творцы. З Лесавічаў, з Оршы ён у 1955— 1956 гг. даслаў Максіму Танку свае паэтычныя творы, лісты. У гэтых лістах прыводзяцца надзвычай цікавыя звесткі жыццёвай і творчай біяграфіі пісьменніка, раскрываюцца асновы і вытокі яго таленту, выяўляецца яго жаданне самаахвярна слугаваць мастацкаму слову.

А ў лісце да дзядзькі Мікалая Аляксандравіча Садавога (мужа цёткі Вольгі, бацькавай сястры) за 8 снежня 1957 г. Уладзімір Караткевіч пісаў: «А задум у мяне столькі, што калі б была свабода і калі б далі мне гадоў шэсцьдзесят жыцця — напісаў бы сто тамоў. Далібог. Я іх магу нават прадаваць і не стану бяднейшы».

Вось бліжэйшыя задумы: кніга апавяданняў, раман пра 1905 год (які зараз пішу), сатырычная камедыя, 2—3 задумы паэм.

Пасля гэтага вазьмуся за «Сямейныя паданні роду Яноўскіх», цыкл невялікіх аповесцей, памеру «Станцыйнага наглядчыка» (дай божа каб было хоць у сотую долю гэтай сілы), пра гісторыю бела- рускай шляхты. Аповесці будуць і пацешныя, і трагічныя, і хітрыя,

і страшэнна-ўсялякія. Я ўжо раблю накіды, і, пакуль што, цікава атрымліваецца.

А калі зраблю і гэта — засяду за «Век» — цэлую эпопею, у якую павінны ўвайсці паўтара дзясятка раманаў і якая ахопіць гісторыю Беларусі з 1860 года да нашых дзён.

Дай бог нашаму цяляці ваўка спаймаці».

Ліст напісаны на рускай мове, апошні сказ — на беларускай.

Надзвычай цікавыя і змястоўныя лісты Уладзіміра Караткевіча да Янкі Брыля, латышскага паэта Ераніма Ступпана, Ларысы і Янкі Генюшаў, Адама Мальдзіса, Васіля Быкава, украінскага пісьменніка Рамана Іваньчука, польскага літаратуразнаўца Здзіслава Нядзелі і многіх іншых.

Вялікую мастацкую каштоўнасць маюць малюнкi Уладзіміра Караткевіча. Яны захопляюць уменнем творцы трапным шпрыхом, характэрнай дэталлю перадаць галоўнае, сутнаснае, спалучэннем у іх рамантычнай узнёсласці і дакладнага погляду на свет і чалавека, плённым спалучэннем лагоднага гумару, лёгкай іроніі, прыёмаў гратэску. Многія з іх маюць змястоўны, дакладны афарыстычны аўтарскі тэкст ці з'яўляюцца выдатнымі ілюстрацыямі да яго твораў.

Значнай падзеяй у культурным жыцці Беларусі стала выданне кнігі «Свет вачыма Караткевіча» (Орша, 2006), куды ўключаны графічныя малюнкi, аўтапартрэты, карыкатуры, шаржы пісьменніка, выкананыя алоўкам ці ручкай. Калі нашы суседзі маюць кнігі ці альбомы малюнкаў Аляксандра Пушкіна, Міхаіла Лермантава, Та-раса Шаўчэнкі, Станіслава Высяянскага, то ў Беларусі гэта першае асобнае выданне малюнкаў пісьменніка. Адзначым, што цудоўна малявалі такія беларускія пісьменнікі, як Кузьма Чорны, Васіль Быкаў, Андрэй Макаёнак, Уладзімір Калеснік.

Ад прыроды Уладзімір Караткевіч быў адораны і як спявак. Ён меў цудоўны барыгон. У 2005 г. быў выдадзены СД-дыск вершаў і песень у яго выкананні. Чакае выдання СД-дыск творцы з ягонымі выступленнямі на радыё і тэлебачанні, у Саюзе пісьменнікаў Беларусі, здымкамі ў мастацкім фільме «Жыццё і ўзнясенне Юрася Братчыка» («Хрыстос прыжмяліўся ў Гародні»), дзе ён выканаў дзве яркія эпізядычныя ролі ксяндза і татарына, за кадрам спяваў старадаўні гімн. Ён выявіў сябе і як дасканалы фатограф.

Несумненную каштоўнасць маюць дзённікі, запісныя кніжкі, дарчыя надпісы і іншыя матэрыялы пісьменніка. Так, у 1980 г. Уладзімір Караткевіч запісаў: «Часам, у злыя гадзіны, я нават не ведаю, ці люблю я беларусаў, да якіх маю гонар належаць. За бязмежную цяргімасць да таго, да чаго не трэба, за мяккасць, што мяжуе з рэптыльнасцю, за тое, што яны занадта сумленныя і «верныя Янукі».

Але нават у тья хвіліны я разумею, з пагардай да самаго сябе (бо яны — гэта я), што адна справа не любіць чалавека і зусім іншая — не ратаваць яго, калі ён топіцца. Я стану ратаваць. <...>

І хаця на таўшчыню воласа, наколькі хопіць маёй сілы, я прыбліжу да іх паратунак. Уратую іх».

Красамоўныя і словы Уладзіміра Караткевіча, сказаныя 28 лістапада 1980 г. на вечарыне, прысвечанай ягонаму 50-годдзю, у актавай зале Дома літаратара:

«Сябры мае і сяброўкі!

От няўжо вы думаеце, што я быў бы чагосьці варты без вас, якія сьшліся сюды з большай ці меншай там кожны сімпатыяй да мяне. Мабыць, нічога не быў бы варты без вас, дарагія, без зямлі беларускай вялікай, без вялікага беларускага народа, без вялікай беларускай мовы. І таму дзякуй вам за тое, што вы ёсць.

Дзякуй зямлі беларускай за тое, што я ёў яе хлеб чорны, піў яе смачную ваду, дыхаў я паветрам. Паціскаў самыя верныя на свеце мужчынскія рукі ў дружбе — рукі нашых мужчын. І зрэдку шанцавала і мне цалаваць рукі самых мілых істот на свеце — нашых жанчын.

Дзякуй вам, людзі! Яшчэ раз — тысячу раз дзякуй вам!

Без вас я — нішто!»

Уладзімір Караткевіч — геній, класік беларускай літаратуры.

Ён стварыў дасканалы і высокамастацкі летапіс жыцця Беларусі ад сёвай старажытнасці да канца XX ст. Письменнік выказаў цікавасць да ключавых перыядаў беларускай гісторыі. У «Паэме пра явар і каліну» звярнуўся да падзей і характараў першай трэці XIV ст., у рамане «Хрыстос прыямліўся ў Гародні» і аповесці «Ладдзя Роспачы» — да XVI ст., у аповесці «Сівая легенда» і драме «Званы Віцебска» — да першай трэці XVII ст., у драме «Маці ўрагану» і аповесці «Цыганскі кароль» — да XVIII ст., у рамане «Каласы пад сярпом тваім», драме «Кастусь Каліноўскі», аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха» — да XIX ст. У нарысе «Зямля пад белымі крыламі» асэнсаваў гістарычны лёс Беларусі ад часоў палеаліту (старажытнакаменнага веку) да 70-х гг. XX ст. Гістарычны аспект прысутнічае ў творах пра сучаснасць: аповесцях «У снягах драмае вясна», «Лісце каштанаў», рамане «Леаніды не вернуцца да Зямлі».

Творчасць Уладзіміра Караткевіча прасякнута патрыятычным і гуманістычным зместам. Письменнік плённа засвоіў гісторыю, фальклор, міфалогію, набыткі айчынай і сусветнай культуры.

Уладзімір Караткевіч меў энцыклапедычныя веды, феноменальную памяць. Ён быў у цэнтры беларускага культурнага і навуковага жыцця, выступаў у абарону беларускай мовы, культуры, помнікаў архітэктуры і прыроды. Быў рыцарам у творчасці і жыцці. Шматгранная,

яркая і неардынарная постаць пісьменніка паўстае з успамінаў старэйшай сястры Наталлі Кучкоўскай, Рыгора Барадуліна, Янкі Брыля, Васіля Быкава, Уладзіміра Калесніка, Генадзя Кісялёва, Алега Лойкі, Адама Мальдзіса, Фларыяна Няўважнага, Вячаслава Рагойшы і многіх іншых. Некаторыя з гэтых успамінаў уключаны ў кнігу ўспамінаў, інтэрв'ю, эсэ «Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!» (2005, укладанне Г. Шаблінскай). Рыгор Барадулін у вершы «Да партрэта Уладзіміра Караткевіча» слушна напісаў пра яго: «Дзіця з вачыма празарліўца».

Уладзімір Караткевіч быў нястомным вандроўнікам: шмат падарожнічаў па Беларусі і за яе межамі, два разы быў у Польшчы (1971, 1977), тры ў Чэхаславакіі (1973, 1975, 1979). Марыў падрыхтаваць «Кнігу падарожжаў», навеяную гэтымі паездкамі і сустрэчамі з людзьмі.

Яго творы перакладзены на англійскую, балгарскую, в'етнамскую, грузінскую, іспанскую, латышскую, літоўскую, нямецкую, польскую, рускую, украінскую, французскую, чэшскую, эстонскую і іншыя мовы.

Творчасць Уладзіміра Караткевіча зрабіла прыкметны ўплыў не толькі на беларускую літаратуру, але і ўвогуле на беларускую культуру (кіно, тэлебачанне, тэатр, оперу, выяўленае мастацтва), на духоўнае і эстэтычнае жыццё беларускага народа.

Уладзімір Караткевіч — гонар і сумленне беларускай літаратуры. Ён быў сапраўдным апосталам духоўнасці, прадвесцем новага бела-рускага Адраджэння. Пісьменнік глыбока раскрыў душу і светапогляд народа, яго нацыянальны характар.

За заслугі ў галіне літаратуры пісьменнік быў узнагароджаны ў 1980 г. ордэнам Дружбы народаў, у 1982 г. за раман «Нельга забыць» («Леаніды не вернуцца да Зямлі») яму была прысуджана Літаратурная прэмія імя Івана Мележа, а ў 1984 г. за раман «Чорны замак Альшанскі» — Дзяржаўная прэмія Беларусі імя Якуба Коласа (пасмяротна).

Творы Уладзіміра Караткевіча вучаць любіць Радзіму, берагчы чалавечнае ў чалавеку, паглыбляюць веды пра зямлю, на якой жывём, выклікаюць радасць мастацкага адкрыцця, абуджаюць, хвалоюць, трывожаць фантазію і розум. Творчасць Уладзіміра Караткевіча — гэта мастацкі летапіс трагічнай і велічнай гісторыі беларускага народа, напісаны сумленна, шчыра, з любоўю і таленавіта.

Анатоль Верабей

